

UDK 323.24(497.1):331.154
Izvorni znanstveni članak

Radnički povjerenici – kontrola privatnog sektora ili zaštita radnika?

ZDENKO RADELIĆ

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

Uvod

Problem radničkih povjerenika u poslijeratnoj Jugoslaviji dosad nije obrađen u našoj historiografiji. Međutim, to ne znači da se o njihovoj ulozi nije pisalo. Mada, uglavnom, vrlo površno, ipak se to pitanje spominje u literaturi koja pokušava pronaći genezu upravljanja radnika poduzećima u najranijem razdoblju povijesti socijalističke Jugoslavije u tzv. periodu administrativnog upravljanja gospodarstvom.¹ Kako su već duže vremena dostupni, uglavnom, svi relevantni dokumenti od onih publiciranih do arhivskih, nezainteresiranost historičara za to pitanje navodi na misao o njegovoj nedovoljnoj atraktivnosti. Međutim, upravo zbog toga što je dosadašnji interes bio usmjeren najviše na usko shvaćenu političku prošlost, izbjegavanje obrade problema radničkih povjerenika izaziva nevjericu. Zašto? Zato što nam ta problematika otkriva jedno od prvih razilaženja među najvišim partijskim rukovodiocima poslije rata. Bez obzira na to što se na prvi pogled čini da su sporovi vođeni o manje važnim pitanjima, čini nam se da jedan marginalniji problem skriva u sebi dublja razmimoilaženja koja se tiču koncepcije razvoja socijalizma, posebno oko taktičkih poteza i pragmatične politike KPJ.

Bez pretenzije da ćemo uspjeti baciti potpuno novo svjetlo na to pitanje, ipak se nadamo da ćemo potaknuti daljnja istraživanja koja će morati dati objašnjenja o nekim događajima što su dosad bili prilično nejasno ili necjelovito tretirani. Tu mislimo, prije svega, na pitanje mnogih revolucionarnih mjera koje su poduzimane u razdoblju od 1945. do 1950. godine, a koje su površno obrađene, uglavnom prevladavajućim apolo-

¹ U vezi s takvim pokušajima treba reći da je vrlo teško dokazati pojavu samoupravnih ideja u razdoblju do 1950. godine, iako se često različiti organizacijski oblici djelovanja zaposlenih u gospodarskom i političkom životu zemlje pokušavaju prikazati kao takvi. S obzirom na to da elaboracija argumenata, kojih je, usput rečeno, bezbroj, zahtijeva više prostora i poseban članak podsjećam na ovom mjestu na tezu Svetozara Stojanovića, koji je govoreći o problemu traženja zametaka kasnijih događaja rekao da »[...] nema ničeg što se dešava a što ne bi imalo zametka u prošlosti. Pitanje je 'samo': kakvih je sve drugačijih, pa i suprotnih zametaka bilo u prošlosti [...]«, *Svetozar Stojanović, Za uporedno proučavanje staljinizma, Sociologija, 3/1986, 271—273, 274.*

getskim pristupom, onemogućile potpuniji uvid u tu problematiku. U tom sklopu smatramo da bi naš prilog o radničkim povjerenicima mogao biti doprinos osvjetljavanju toga instituta kontrole nove vlasti u poduzećima i tvornicama.

Priprema zakonskog projekta o radničkim povjerenicima

Institut radničkih povjerenika u Jugoslaviji uveden je već 1921. godine Zakonom o zaštiti radnika koji je stupio na snagu 14. lipnja 1922. godine.² Zato je jedan od prvih zahtjeva koje je postavio Prvi plenum Glavnog odbora JSRNJ, neposredno nakon završetka Općezemaljske sindikalne konferencije 26. siječnja 1945. godine, bio da se u raspravi o radničkoj zaštiti ponovo uvedu radnički povjerenici.³ To je bila samo konkretizacija teza iz referata Toneta Fajfara »Jedinstveni sindikati i socijalno pitanje Jugoslavije« da se provedu izbori povjerenika.⁴

Slijedom toga zahtjeva Povjereništvo, kasnije Ministarstvo socijalne politike, pod rukovodstvom ministra dra Antona Kržišnika,⁵ ubrzo je pripremilo projekt pravila o povjerenicima, a Izvršni odbor GO JSRNJ na svojoj je sjednici, 12. ožujka, uz manje dopune i izmjene prihvatio taj projekt.⁶ Po svemu sudeći, time se to pitanje nije skinulo s dnevnog reda, već su Izvršni odbor GO i sam GO više puta raspravljali o njemu. Razlozi zbog čega se ta rasprava u toj fazi priprema vraćala na početak iz dostupnih dokumenata nisu vidljivi. Očito su se već tada otvarale dileme o kompetencijama radničkih povjerenika i kasnije se uzdigle na nivo polemika i sporova.

Međutim, čini se da su još 20. ožujka pripreme tekle po planu, jer je Izvršni odbor GO JSRNJ odlučio da će od Ministarskog vijeća (u zapisniku se vlada pogrešno još uvijek naziva NKOJ) zahtijevati da se izbori za radničke povjerenike raspišu u travnju, što je dokaz da u tom trenutku dilema u sindikatu nije bilo. No, bez obzira na to što se već izašlo s prijedlogom kada bi se izbori imali održati, zbog toga što je trebalo da u njima sindikat ima značajnu ulogu, sindikalni je vrh zahtijevao da se izbori prošire na sve državne ustanove i poduzeća.⁷ Upravo je to bila

² *Josip Cazi*, *Nezavisni sindikati*, knj. 2, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1964, 374.

³ Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), SSJ-117/397—2436, Elaborat CVSSJ, 3. II 1954.

⁴ *Tone Fajfar*, *Odločitev*, Spomini in partizanski dnevnik, Cankarjeva založba, Ljubljana 1966, 532. Fajfar Anton-Tone (1913—1981), grafički radnik, političar. Prije rata bio je funkcionar kršćansko-socijalističke sindikalne organizacije Jugoslavenskoga strukovnog saveza. Kao predstavnik kršćanskih socijalista bio je sudionik osnivačkog skupa Osvobodilne fronte, zatim član Glavnog odbora Jedinstvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije.

⁵ Dr Anton Kržišnik (1890—1973), pravnik, političar. Član Osvobodilne fronte od osnivanja. Vijećnik AVNOJ-a, povjerenik NKOJ-a za socijalnu politiku. Kasnije ministar socijalne politike u Ministarskom savjetu. Kao i za većinu drugih biografskih bilješki korišteni su podaci iz knjige Aleksandra Petrovića, *Političke borbe za novu Jugoslaviju od Drugog AVNOJ-a do prvog Ustava*, *Jugoslavenska revija*, Beograd 1988.

⁶ AJ, SSJ-117/31—35, Zapisnik JO GO JSRNJ, 12. III 1945.

⁷ AJ, SSJ-117/31—95, Zapisnik JO GO JSRNJ, 20. III 1945.

jedna od primjedbi sindikata koja će kasnije izazvati sukobe s Ministarstvom za industriju i Privrednim savjetom ili, točnije rečeno, njihovim glavnim čovjekom Andrijom Hebrangom.⁸

Nakon deset dana organiziran je Drugi plenum GO JSRNJ koji je najvećim dijelom posvećen organizacijskim problemima ali i pitanjima sjetve i nadnica. Međutim, pod točkom o socijalnom osiguranju povela se, čini se, široka rasprava koja je daleko nadišla sam naziv dnevnog reda. Naime, prihvaćeni su zaključci u kojima se govori o ulozi radnika i namještenika u poslovima organizacije proizvodnje, što su poslužili kao osnova za zahtjev da se kompetencije radničkih povjerenika prošire i na ona područja koja, najvjerojatnije, prvobitnim prijedlogom nisu bila predviđena. Nakon konstatacije da gospodarska obnova zahtijeva krajnje napore cijelog naroda, a da najtežu dužnost preuzima radnička klasa, Glavni odbor upozorava da »radi ostvarenja velikog dela privredne obnove, potrebno je, da radnici i nameštenici i u interesu cele narodne zajednice učestvuju u svim poslovima organizacije proizvodnje, tj. da sudjeluju u organizaciji, upravljanju i kontroli proizvodnje u preduzećima«.⁹

Ta je postavka bila potrebna da bi se mogao argumentirati stav:

»a) da se odeljak V Zakona o zaštiti radnika obnarodovan 14. VI — 1922. godine izmeni i da se donesu nove zakonske uredbe, koje će biti u saglasnosti sa proširenim zadacima koje moraju obavljati radnički i nameštenci poverenici u preduzećima u interesu izgradnje i podizanja proizvodnje u cilju obnove zemlje, b) da se u zakonskim odredbama proširi obim delatnosti poverenika na polju ekonomske i socijalno-političke zaštite interesa radnika i nameštenika, sve u skladu sa predlozima koji su po Glavnom odboru sindikata dostavljeni Ministarstvu socijalne politike«.¹⁰ Čini se da su različiti pristupi tom pitanju navodili sindikalno rukovodstvo da dopunjuje svoje prijedloge, mada je tek iz toga zapisnika moguće nešto konkretnije registrirati koji su to zahtjevi za proširenje kompetencija radničkih povjerenika zapravo bili. Pravo kontrole proizvodnje, i to u svim poduzećima, od povjerenika bilo je to diskutabilno pitanje. Oni su imali biti najvažniji pomoćni organ koji bi zajedno sa sindikatima i narodnom vlašću obavljali »odgovorne poslove u interesu naroda i države«.¹¹

⁸ Andrija Hebrang (1899—?) privatni namještenik, član KPJ, političar. Vijećnik ZAVNOH-a i AVNOJ-a, sekretar CK KPH, član Politbiroa CK KPJ, savezni ministar za industriju, predsjednik Planske komisije i Privrednog savjeta DFJ.

⁹ AJ, SSJ-117/407/2514. Drugi plenum GO JSRNJ, 1—2. IV 1945. Ovdje treba upozoriti, bez obzira na to što to nije tema ovog članka, a u vezi s bilješkom 1, da terminologija i teza ovog odlomka ne bi smjela čitaoca navesti na pogrešan zaključak kako se u sindikatu već 1945. godine, zapravo, govorilo o samoupravljanju. Naime, detaljniji uvid u raspoložive arhivske dokumente nesumnjivo potvrđuje da se sintagma »upravljanje ili sudjelovanje radnika u proizvodnji« shvaćalo usko tehnički ili drukčije rečeno, u funkciji povećanja proizvodnje, a ne moguće samostalnosti kolektiva i njegova autonomnog odlučivanja o svome radu i njegovim rezultatima. Uostalom, takvu ulogu imao je i sam sindikat ali i radnički povjerenici (v. o tome naš rad Jedinostveni sindikat Hrvatske 1945—1946, *Povijesni prilozi*, 1987, 61—137).

¹⁰ Isto.

¹¹ Isto.

Osim toga, potvrđeno je ono oko čega nije bilo dvojbe, barem ne dok se to postavljalo na razini općih načela, da povjerenici imaju zadatak ekonomske i socijalne zaštite radnika.

Jedan od zahtjeva plenuma bila je što hitnija priprema izbora za radničke povjerenike. Sindikalnim organizacijama bilo je stavljeno u dužnost da pristupe pripremi organizacije izbora i da agitacijskim djelovanjem upoznaju sve zaposlene s njihovim funkcijama. U tom smislu sindikalne su organizacije morale predlagati moguće članove okružnih, tvorničkih, radioničkih i »kancelarijskih« izbornih odbora, koji će provoditi tehničke i ostale poslove prigodom izbora.¹²

Jedan od najvažnijih zadataka bilo je utvrđivanje kriterija za izbor. Plenum je zaključio da se predvide kandidati iz »[...] redova najispravnijih narodnoj stvari najodanijih radnika i nameštenika, koji pružaju najviše garancije za nesebičan rad u vršenju poverene dužnosti«. ¹³

Može se pretpostaviti da su u prvom redu dolazili u obzir članovi KP, a zatim simpatizeri Partije. Nesumnjivo je da je osnovni kriterij predstavljalo sudjelovanje ili nesudjelovanje u NOP-u.

O radničkim povjerenicima bilo je govora i na osnivačkoj Zemaljskoj konferenciji JSRNJ za Hrvatsku, koja je održana 11. travnja 1945. u Splitu. U zaključcima je tada osnovanom Akcionom sindikalnom odboru za Hrvatsku stavljeno u zadatak da odmah pristupi sređivanju materijala za provođenje izbora za radničke i namješteničke povjerenike.¹⁴

Ono što pada u oči sigurnost je sindikalnog rukovodstva u skoro održavanje izbora, bez obzira na podnijete dopune što su ih poslali Ministarstvu socijalne politike. Je li uvjerenje u opravdanost njihovih zahtjeva bilo tako jako zbog računanja na moguću podršku drugih rukovodilaca, recimo nekih članova Politburoa CK KPJ, da nije ostavljalo mjesta sumnji da će se sve odvijati onako kako su sami zamislili? Možda još nisu bile stigle primjedbe iz Privrednog savjeta ili je zbog ratne situacije bilo problema sa svakodnevnom komunikacijom u samom partijskom, državnom i sindikalnom vrhu?

Sukob dviju teza — Andrije Hebranga i sindikata

Svakako, tek se nakon tri mjeseca pokazalo da stvari ne teku kako je bio zamislio sindikalni vrh. Tako je Izvršni odbor GO JSRNJ održao, 6. srpnja 1945, sjednicu na kojoj se pokazalo da u vezi sa zakonskim prijedlogom o radničkim povjerenicima postoje vrlo različita mišljenja. Iz

¹² Do Drugog plenuma GO JSRNJ, sindikalni savezi formirani su samo u Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori, dok su, recimo, u Hrvatskoj, djelovale još uvijek samo mjesne sindikalne organizacije pod vodstvom akcionih sindikalnih odbora. Njihov zadatak bio je da se pobrinu za potpuno organizacijsko uobličavanje sindikata u pojedinim krajevima.

¹³ AJ, SSJ, 117/407—2514, Drugi plenum GO JSRNJ, 1—2 IV, 1945.

¹⁴ Zdenko Radelić, Oslobođenje Hrvatske 1945. godine, Zbornik, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1986, 367—377, 376.

zapisnika se vidi da su njegovi članovi bili upoznati sa »bitnim« promjenama, u odnosu na projekt JSRNJ, koje su »verovatno« učinili u Ministarstvu socijalne politike. Odlučeno je da se podnese pismena predstavka Zakonodavnom odboru Predsjedništva AVNOJ-a s upozorenjem da se Izvršni odbor GO JSRNJ ne slaže s učinjenim korekcijama. Ujedno je odlučeno da će se Zakonodavnom odboru predložiti samostalan projekt JSRNJ, što će se ubuduće činiti i za ostale zakone. Na žalost, iz toga se dokumenta ne vidi o kojim se prijedlozima sporilo, mada će to uskoro biti jasno kada će se polemika razviti u Zakonodavnom odboru i Predsjedništvu AVNOJ-a.¹⁵

Prvi put je Zakonodavni odbor stavio Prijedlog zakona o radničkim povjerenicima na dnevni red 17. srpnja na svojoj 16. sjednici.¹⁶ Za riječ se odmah javio ministar industrije Andrija Hebrang koji je upozorio na dvije teze sindikata na koje on kao odgovorni rukovodilac za industriju ne može pristati: 1 da se radnički povjerenici biraju u svim državnim i ostalim javnim i privatnim poduzećima, ustanovama i nadležstvima u kojima je zaposleno najmanje 5 radnika i namještenika ili službenika; 2. da se povjerenici biraju u državnim nadležstvima.

To je objasnio ovim stavom: »Prije svega, to je danas nemoguće kad poduzećima upravljaju još privatni vlasnici, a oni neće dozvoliti kontrolu nad proizvodnjom koju traže Sindikati. Pogotovu ne kontrolu prijema i otpuštanja sa posla.

Isto tako, mi ne možemo dozvoliti da se u nadležstvima biraju radnički povjerenici, jer, mislim, nema smisla, na primjer, birati povjerenika u Ministarstvu vanjskih poslova ili u Ministarstvu unutrašnjih poslova, ili kom drugom ministarstvu.«¹⁷ Kao što se vidi iz citata, Hebrang je ukazao na dvije teze koje su bile po njegovom mišljenju neprihvatljive — biranje povjerenika u privatnim poduzećima s obzirom na njihovu kontrolnu funkciju, i u državnim nadležstvima, gdje je ukazivao na njihovu suvišnost. Jasno je da je pravu težinu suprotstavljenim pozicijama davalo razmimoilaženje o pitanju biranja povjerenika u privatnika, dok su povjerenici u državnim nadležstvima mogli predstavljati više-manje tehnički problem. Na tom mjestu Hebrang nije objašnjavao šire svoj stav ali je tezom da »[...] prava koja oni (sindikati, pr. Z. R.) traže za radničke povjerenike ne odgovaraju današnjem stupnju našeg društvenog razvitka« ukazao na bit problema. Riječ je o pitanju uvjeta u kojima bi se povjerenici mogli birati u privatnim poduzećima, a da to ne utječe na normalno odvijanje proizvodnog procesa za što se Hebrang, kao ministar industrije i predsjednik Privrednog savjeta, osjećao posebno odgovornim. Na sjednici je zatražio da se pretres zakona odgodi jer je upoznao prisutne da pregovara s predstavnicima Glavnog odbora i da će nastojati uvjeriti »[...] drugove iz Sindikata da je njihov stav nepravilan«.¹⁸

¹⁵ AJ, SSJ, 117/31—85, Zapisnik IO GO JSRNJ, 6. VII 1945.

¹⁶ Zakonodavni je odbor prvu sjednicu održao 3. IV 1945. godine. Rad zakonodavnih odbora Predsjedništva Antifašističkog veća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Privremene narodne skupštine DFJ, Prezidijum Narodne skupštine FNRJ, Beograd, bez godine izdanja, Zapisnik 6. sjednice, 17. VII 1945.

¹⁷ Isto. 152.

¹⁸ Isto.

Predsjednik Zakonodavnog odbora Predsjedništva AVNOJ-a Moša Pijade¹⁹ složio se da se to pitanje odgodi do druge sjednice, dok se ne dobije prijedlog Glavnog odbora JSRNJ, mada se opredijelio za prijedlog da se povjerenicima dade pravo kontrole proizvodnje, bez obzira na vlasnički karakter poduzeća. Isto je tako i ministar socijalne politike dr A. Kržišnik ostao pri prvobitnom prijedlogu koji je njegovo ministarstvo pripremljeno sporazumom sa sindikatom.

Diskusija, koja je završila odlukom da se odgodi rasprava i sačeka prijedlog GO JSRNJ, pokazala je da je došlo u Zakonodavnom odboru do podjele na dvije strane na pitanju povjerenika. Jedna strana, radikalnija, zahtijevala je pravo kontrole i u privatnim poduzećima, jer se, kako je rekao njen član Jakob Avšić²⁰ »[...] pokazalo da se baš u tim preduzećima najviše sabotira i špekuliše«. ²¹

Druga strana, koju je predvodio Andrija Hebrang, a odlučno podržavao ministar za Srbiju Jaša Prodanović,²² ministar za Srbiju, zastupala je umjereniji i pragmatičniji pristup. Tako je A. Hebrang upozoravao da se oni koji spekuliraju i sabotiraju mogu kažnjavati po Zakonu o spekulaciji i privrednoj sabotazi, dok je J. Prodanović podržao ministra za industriju da treba predvidjeti i odgovornost radničkih povjerenika za zakonito djelovanje, pozivajući se na princip osobne odgovornosti, što bi bilo u interesu radnika ali i gospodarstva. Osim toga, rekao je da sindikat može zahtijevati pravo kontrole proizvodnje ali je vlada ona koja odgovara za gospodarsku politiku. Uz to je Hebrang upozorio na to kad bi povjerenici imali pravo kontrole proizvodnje u pitanje bi bili dovedeni planovi i njihovo izvršenje, jer bi došlo do sukoba između vlasnika i radnika, a da tu borbu »u ovome trenutku ne možemo ni započinjati ni voditi«. ²³ Osnovna je teza, koju je istaknuo, bila da se mora učiniti sve da se poveća produkcija. Upravo je taj stav predstavljao osnovu Hebrangove argumentacije s kojom je nastupao u Zakonodavnom odboru i Predsjedništvu AVNOJ-a.

Međutim, što je posebno interesantno, isti je zakonski prijedlog već bio prihvaćen na sjednici Ministarskog savjeta (vlade).²⁴ Može se pretpostaviti da toj sjednici A. Hebrang nije prisustvovao. No, bez obzira na osobnu prisutnost, postavlja se pitanje je li moguće da je takav zakonski prijedlog, koji ulazi u kompetencije Ministarstva industrije, mogao proći sve faze prihvaćanja bez davanja mišljenja svih zainteresiranih činilaca u vladi. Je li bilo posrijedi zaobilaznje njegova ministarstva ili je Hebrang

¹⁹ Moša Pijade (1890—1957), novinar, slikar, član KPJ, političar, vijećnik AVNOJ-a, potpredsjednik AVNOJ-a i predsjednik Zakonodavnog odbora Predsjedništva AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine.

²⁰ Jakob Avšić (1896—1978), oficir, član rukovodstva Osvobodilne fronte, vijećnik AVNOJ-a, član njegovog Predsjedništva.

²¹ Rad Zakonodavnih odbora . . . , 152.

²² Jaša Prodanović (1867—1948), pisac, političar, ministar u Kraljevini Srbiji, osnivač Republikanske stranke, ministar za Srbiju. Sa svojom strankom ušao u Narodni front.

²³ Rad Zakonodavnih odbora . . . , 153.

²⁴ Zakonodavni rad Predsjedništva Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Predsjedništva Privremene narodne skupštine DFJ, Prezidijum Narodne skupštine, Beograd, 21. sjednica, 23. VII 1945, 458.

tek naknadno uvidio kakve se opasnosti za normalno odvijanje proizvodnje, po njegovom mišljenju, kriju u prijedlogu kojim bi se ograničila slobodna privredna djelatnost privatnika? Može li se pretpostaviti da je od same pojave ideje do njene razrade, da se opet uvedu povjerenici, došlo do razmimoilaženja među najvišim rukovodiocima ili je spor tek kasnije izbio i postupno se intenzivirao? Sada se može samo konstatirati da je očito bilo problema u komunikaciji između rukovodstava i rukovodilaca, što se može shvatiti u čisto tehničkom smislu, ali i u političkom. Ista pitanja mogu se postaviti i u odnosu na Jašu Prodanovića i njegovo ministarstvo.

Opet iznenađuje činjenica da je samo za tri dana sazvana sjednica Zakonodavnog odbora i to na inicijativu A. Hebranga, koji se na sjednici nije pojavio. Predsjednik odbora odmah je na početku konstatirao da su ministar socijalne politike i Glavni odbor JSRNJ podnijeli novi usaglašeni zakonski prijedlog u kojem nisu odstupili od svojih osnovnih teza.²⁵ Očito je bilo da ih A. Hebrang nije uspio uvjeriti u ispravnost svojih stavova. Znači li to da je njegova odsutnost sa sjednice rezultat realne procjene da njegovi stavovi nemaju šanse u samom Zakonodavnom odboru i da će prebacivanje polemike u Predsjedništvo AVNOJ-a biti korisnije za prevlast njegovih prijedloga? Ili je moguće pretpostaviti da je bio uistinu spriječen da prisustvuje sjednici a da nije mogao naći dovoljno jaku političku osobu u ministarstvu koja bi ga mogla uspješno zamijeniti?

Ministar socijalne politike obavijestio je članove Zakonodavnog odbora da je razgovarao s predsjednikom Glavnog odbora JSRNJ Đurom Salajem²⁶ i upoznao ga s Hebrangovim primjedbama. Međutim, sindikat nije odstupio od stava da se povjerenicima dade pravo na kontrolu proizvodnje jer da je to bitni zadatak radničkih povjerenika, što je bila teza i dra Antona Kržišnika. U diskusiji se izrazila nevjerica da će Hebrang htjeti pristati na njihov prijedlog i da je najbolje neka se uputi Predsjedništvu AVNOJ-a gdje će biti prisutan i Hebrang. Ujedno je predsjednik Zakonodavnog odbora izrazio mišljenje da je po njemu stav sindikata opravdan a da on »[...] ne zna zašto je on (tj. A. Hebrang, pr. Z.R.) toliko zapeo«.²⁷

Prijedlog je sadržavao najbitnije zahtjeve sindikata da se povjerenici biraju u svim državnim, javnim i privatnim poduzećima, ustanovama i nadležstvima u kojima je zaposleno najmanje 5 radnika. Njihov zadatak je bio da rade na zaštiti socijalnih i privrednih interesa radnika i da pomažu u organizaciji i unapređenju proizvodnje, da surađuju u razrađivanju i provođenju planova i, što je bilo najdiskutabilnije, da kontroliraju poduzeća u ispunjavanju zadataka državnih vlasti.²⁸

Tako je, već 23. srpnja, sazvana sjednica Predsjedništva AVNOJ-a na kojoj je jedna od točaka dnevnog reda bio i pretres Prijedloga zakona o

²⁵ Rad Zakonodavnog odbora . . . , Zapisnik 17. sjednice, 21. VII 1945, 165.

²⁶ Đuro Salaj (1889-1958), krojački radnik, član KPJ, političar, poslanik Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS, urednik radio-stanice Slobodna Jugoslavija, predsjednik Glavnog odbora Jedinstvenih sindikata radnika i namještenika Jugoslavije.

²⁷ Rad Zakonodavnih odbora . . . , Zapisnik 17. sjednice, 21. VII 1945, 171.

²⁸ Isto, 166.

radničkim povjerenicima. Izvještaj Zakonodavnog odbora podnio je njegov predsjednik Moša Pijade. Ukazao je na osnovne razlike u gledanju na kompetencije povjerenika između sindikata i Ministarstva socijalne politike, s jedne strane, i Ministarstva industrije i Privrednog savjeta, s druge strane. Upoznao je članove Predsjedništva s diskusijom koja je bila živa »[...] pa ako hoćete i oštra diskusija oko ovog zakonskog prijedloga, jer je drug Hebrang bio kategoričan a ni ministar Kržišnik kao predlagač, pa i neki članovi Zakonodavnog odbora nisu bili voljni da popuste«. ²⁹

Predsjedništvo je imalo pred sobom dva zakonska prijedloga: Ministarstva socijalne politike i GO JSRNJ i Privrednog savjeta. ³⁰ Isto tako, stigao je novi dopis Glavnog odbora s primjedbama koje su u bitnim točkama ostale suprotne prijedlozima A. Hebranga, a u manje važnim pojedinostima i projektu Ministarstva socijalne politike. ³¹

Na početku sjednice ministar dr A. Kržišnik dao je obrazloženje svoga zakonskog prijedloga i konstatirao da »ustanova radničkih povjerenika, zaista, znači kraj suverene vlasti poslodavaca u preduzeću i ostvarenje što aktivnijeg učešća radnika i namještenika u proizvodnji«.

Podsjetio je na prijeratni zakon koji nije dao povjerenicima ona ovlaštenja koje su imali u Norveškoj, Belgiji, Njemačkoj i Čehoslovačkoj. Njihove funkcije bile su više intervencijsko-pomirateljske i ograničavale se na socijalni domen, a sama realizacija nailazila je na goleme poteškoće poslodavaca ali i vlasti. Kržišnik je naglasio da će povjerenici ostati aktivni sudionici u poboljšanju proizvodnje, inicijatori udarničkog rada i čuvari zakonskih propisa koji se odnose na rad i radne odnose. Zadatak sindikata bio bi da pomogne povjerenicima kako bi se osposobili, pripremili i stekli iskustva za takav angažman na stručnim tečajevima. ³²

Dao je suglasnost na nove primjedbe Glavnog odbora, ali je istodobno odbacio primjedbe Privrednog savjeta, jer bi njima lišili radničku klasu prava ne samo da surađuje u ostvarivanju proizvodnih planova i da povećava produktivnost rada već i da »[...] sprečava sve moguće sabotaze koje danas vrše privatni vlasnici privrednih poduzeća«. ³³

Zatim se za riječ javio A. Hebrang koji je upoznao prisutne sa svojom aktivnošću da uvjeri članove Zakonodavnog odbora i Glavnog odbora JSRNJ kako njihovi prijedlozi ne rješavaju pravilno problem radničkih povjerenika. Po njegovom mišljenju, njihovi prijedlozi bili su neodrživi zbog dva razloga: 1. s obzirom na ekonomsku situaciju, i 2. s obzirom na »današnju« stvarnost. Zapravo, moglo bi se reći da se osnovni razlog protivljenju mogao svesti na upozorenje da se izborom povjerenika u privatnim poduzećima otvara široka mogućnost utjecaja i pritiska koji bi doveli do sukoba i time onemogućivali normalno odvijanje proizvodnje. U trenutku kada se zemlja nalazila u izuzetno teškoj ekonomskoj situa-

²⁹ Zakonodavni rad Predsjedništva, Zapisnik 21. sjednice, 23. VII 1945, 458.

³⁰ Zanimljivo je da je Hebrang poslao prijedlog kao predsjednik Privrednog savjeta, a ne kao ministar industrije, kako je nastupio, prema zapisniku, u Zakonodavnom odboru.

³¹ Zakonodavni rad Predsjedništva ..., Zapisnik 21. sjednice, 23. VII 1945, 461.

³² Isto, 716.

³³ Isto, 467.

ciji, uz dramatičnu borbu za prehranu stanovništva i opskrbu najosnovnijim potrepštinama, bio je veliki rizik prihvatiti rješenja koja bi takvu situaciju još više pogoršala. To je Hebrang izrazio ovim riječima:

»Mislim da u situaciji kad privrednim poduzećima dobrim dijelom upravljaju privatni vlasnici nije moguće postaviti im kontrolu radnika, a da pri tome ne dođe do otvorenih sukoba koji će ometati izvođenje planova, koji će ionako nedovoljnu produkciju još više slabiti i otvarati vrata za razne sukobe koji će se, u to nema sumnje, loše odražavati na produkciju. Mi imamo dovoljno mogućnosti da svakog vlasnika tvornice i radionice primoramo da radi pravilno, jer imamo zakon o privrednoj sabotaži, pa ćemo ga tim putem goniti i natjerati da radi u skladu sa našim općim potrebama i interesima. Ako vi takvom privatnom vlasniku postavite kao tutora radničke povjerenike, sukobi su neminovni, a to u ovom trenutku ekonomski, pa i politički ne bi bilo oportuno, ni celishodno.«³⁴

Osim što je ukazivao na problem vlasnika poduzeća, koji ne bi mogli dopustiti miješanje sa strane u pitanja proizvodnje i zapošljavanja, A. Hebrang je problematizirao pitanje druge strane koja bi trebalo da sudjeluje prilikom realizacije zakona:

»Sve je ovo, po mom mišljenju, nepravilno i previše preuranjeno, jer naši drugovi po tvornicama, rudnicima, poduzećima nisu još kadri da ovladaju komplikovanim procesima proizvodnje, sem izvjesnog broja sposobnih koje smo mi već postavili na odgovorna rukovodeća mjesta u konfiskovanim i pod državnu upravu stavljenim tvornicama, rudnicima i poduzećima. Ne možemo mi na našu radničku klasu u ovom trenutku stavljati i one zadatke i činiti je odgovornom za ono što iz objektivnih razloga nije moguće postići i ne smemo se u ovom trenutku zanositi onim lepim mislima koje ćemo mi sigurno jednoga dana ostvariti, ali koje bi nas u ovom trenutku mogle skupo stati ako bismo ih proveli.«³⁵

Predložio je da se njihova djelatnost, uglavnom, ograniči na socijalni djelokrug rada, dok bi u ekonomskoj sferi radnički povjerenici posredovanjem savjetodavnog odbora³⁶ pomagali upravama poduzeća u ispunjavanju proizvodnih zadataka i usavršavanju proizvodnog procesa. Isto tako trebalo bi da u suradnji sa sindikalnom organizacijom, upravom poduzeća i nadležnim vlastima utječu na podizanje radnog elana i radne discipline, bore se protiv sabotaže, organiziraju natjecanja i tome slično.

Na kraju je A. Hebrang gotovo dramatično apelirao i molio Predsjedništvo da prihvati njegove razloge i projekt zakona: »[...] ja molim da me pravilno shvatite i da ne dozvolite da ovako široko datim pravima i dužnostima koje predviđa redakcija zakonskog prijedloga koju je usvojio Zakonodavni odbor kompromitiramo u očima radničke klase i našeg naroda jednu lijepu i vrijednu tekovinu naše radničke klase, da kompromitiramo radničke povjerenike i takvim zadacima koje ne da oni nisu sposobni da izvršuju, već koji ne odgovaraju našoj stvarnosti u kojoj velikim dijelom privrednih poduzeća još upravljaju privatni

³⁴ Isto, 467.

³⁵ Isto, 468.

³⁶ Hebrang nije obrazložio kakav bi to bio odbor pa njegova uloga ostaje nejasna.

vlasnici i kad mi nismo u mogućnosti da našim radničkim povjerenicima obezbijedimo sve uvjete koji su potrebni za ispunjavanje dužnosti u pogledu kontrole izvršavanja proizvodnih planova i uopće kontrole rada privrednih poduzeća. To je naročito teško, upravo nemoguće provesti u industriji i ja ne mogu da primim odgovornost za izvršavanje zadataka ako bi se radničkim povjerenicima priznalo pravo kontrole nad proizvodnjom.«³⁷

U samoj načelnoj raspravi, prije diskusije o pojedinostima, A. Hebranga podržali su ministar za Srbiju Jaša Prodanović, ministar rudarstva Bane Andreev³⁸ i Metodije Andonov Čento.³⁹ Prodanović je upozorio na to da se u uvjetima gospodarskog kaosa ne mogu povjerenicima davati tako široka ovlaštenja, da treba biti realan jer taj zakon može biti samo stvar budućnosti. B. Andreev je izrazio mišljenje da rukovodstvo sindikata gleda na to pitanje previše optimistički.

U diskusiji o pojedinačnim formulacijama tek je nekoliko članova glasalo za prijedlog Zakonodavnog odbora, odnosno sindikata, da se povjerenici biraju i u državnim ustanovama. U analizi trećeg člana, koji je bio najsporniji, Hebrang je predložio, osim manjih primjedbi, da se izostavi sve što omogućava miješanje u poslovodni rad pri razrađivanju i provođenju planova proizvodnje i kontrole poduzeća, ali i odredbe koje daju pravo povjerenicima da sudjeluju u odlučivanju o primanju i otpuštanju radnika. Na početku diskusije upozorio je da ne može ostati ni prijedlog koji je predviđao kazne za privatne poslodavce koji bi ometali rad povjerenika i to kazne od opomene i novčane globe do prisilnog rada do 6 mjeseci. Međutim, kasnije, u raspravi od toga je odustao i taj prijedlog dopunio prijedlogom da se predvide kazne i za radničke povjerenike.

Izvjestilac Zakonodavnog odbora Moša Pijade rekao je da se slaže s nekim prijedlozima, ali da ne može pristati na to da se oduzme pravo povjerenicima da surađuju u razrađivanju i provođenju planova proizvodnje i da kontroliraju ispunjavanje obveza poduzeća prema državnim vlastima. Znači, Hebrangu se suprotstavio upravo na najvažnijem pitanju. Po njegovom mišljenju, a to je bilo i mišljenje sindikalnog rukovodstva i ministra socijalne politike, zakon koji ne bi predvidio pravo kontrole izgubio bi razlog postojanja. Za riječ se javio i ministar Kržišnik koji je potvrdio da ostaje pri onom prijedlogu koji je prihvatio Zakonodavni odbor.

Nakon toga, pristupilo se glasanju o članu 3. predloženog zakona. Većinom glasova prihvaćen je prijedlog A. Hebranga, dok su za prvobitni prijedlog glasala samo tri člana i to Moša Pijade, Marko Vujačić⁴⁰ i Mile Peruničić.⁴¹

³⁷ Zakonodavni rad Predsjedništva, Zapisnik 21. sjednice, 23. VII 1945 469.

³⁸ Bane Andreev (1904—1980), član KPJ, političar, član ASNOM-a, ministar rudarstva.

³⁹ Metodija Andonov-Čento (1903—1957), trgovac, član Zemljoradničke stranke, političar, član ASNOM-a, predsjednik Narodnog sabora, član Predsjedništva AVNOJ-a.

⁴⁰ Marko Vujačić (1879—1974), službenik, političar, funkcionar Zemljoradničke stranke, član i potpredsjednik AVNOJ-a.

⁴¹ Mile Peruničić (1889—1961), učitelj, član Glavnog odbora Demokratske stranke, od 1942. godine član KPJ, vijećnik AVNOJ-a, povjerenik NKOJ-a za ishranu, sekretar AVNOJ-a.

Kraća polemika vodila se i o pitanju mogućnosti kažnjavanja radničkih povjerenika, što je predložio A. Hebrang. Predložene kazne bile su stupnjevane od javne opomene, novčane kazne do slanja na prinudni rad od 3 mjeseca. Moša Pijade upozorio je da je on protiv toga, jer su povjerenici birani predstavnici naroda, pa ih treba prvo opozvati, a tek zatim disciplinski kažnjavati ako su krivi. Međutim, nakon što je ministar socijalne politike izjavio da su predstavnici sindikata protiv sankcije, ali da, ako ministar pravosuđa Frane Frol⁴² smatra da takvu odredbu treba unijeti on nema ništa protiv, ta je odredba prihvaćena.

Nakon toga je predsjednik dr Ivan Ribar⁴³ stavio cijeli zakon na glasanje. Čini se, mada se to u stenografskim zapisnicima ne navodi, da je zakon prihvaćen jednoglasno.⁴⁴

Uskoro, 31. VII 45. godine, ministar dr A. Kržišnik donio je uredbu o provođenju izbora za radničke povjerenike.⁴⁵

Na Prvoj redovnoj sjednici Trećega zasjedanja AVNOJ-a, 7. VIII 1945, pod točkom dnevnog reda Izvještaj Predsjedništva AVNOJ-a, poslanicima su dane na odobrenje sve zakonske odluke koje je Predsjedništvo donijelo nakon Drugog zasjedanja. Interesantno je da su sve zakonske odluke, a među njima našao se i Zakon o radničkim povjerenicima, prihvaćene bez ijedne primjedbe.⁴⁶

Međutim, ubrzo je došlo do prilično žučne reakcije sindikata. Naime, već 3. kolovoza sastao se Izvršni odbor Glavnog odbora koji je stavio na dnevni red Zakon o radničkim povjerenicima.⁴⁷ O tom pitanju izvještavao je sam predsjednik Đuro Salaj koji je rekao da su se nakon objavljivanja zakona u »Službenom listu«⁴⁸ u rukovodstvu sindikata zgranuli. Posebno su naglašena dva sporna pitanja: sankcije za povjerenike i biranje povjerenika u privatnika. Đ. Salaj je rekao da pitanje kazni uopće nije postojalo u nijednom projektu zakona. To također očito ukazuje na to da, unatoč međusobnim kontaktima između A. Hebranga i predstavnika sindikata, prave komunikacije nije bilo, jer je taj član bio sadržan baš u Hebrangovom prijedlogu.

Međutim, istraživača zbunjuje drugo pitanje na koje se ukazivalo, a to je izbor radničkih povjerenika u privatnim poduzećima. Tako je Salaj upoznao prisutne da je uložen pismeni protest protiv predviđenih kazni za povjerenike, ali i protiv odluke da se radnici ne biraju u privatnim

⁴² Frane Frol (1899—1988), pravnik, član Hrvatske seljačke stranke, potpredsjednik Izvršnog odbora HSS osnovanog od sudionika NOB-a, član predsjedništva ZAVNOH-a i AVNOJ-a i ministar za pravosuđe.

⁴³ Dr Ivan Ribar (1881—1968), advokat, političar, poslanik Hrvatsko-srpske koalicije u Saboru Hrvatske, predstavnik Sabora u mađarskom parlamentu, predsjednik Ustavotvorne skupštine Kraljevine SHS, član Demokratske stranke, a od 1942. godine član KPJ, predsjednik AVNOJ-a.

⁴⁴ Zakonodavni rad Predsjedništva..., Zapisnik 21. sjednice, 23. VII 1945, 478.

⁴⁵ *Službeni list DFJ*, 56, 5. VIII 1945.

⁴⁶ Treće zasjedanje Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Zasjedanje Privremene narodne skupštine (7—26. VIII 1945), Stenografske beleške, Prezidijum narodne skupštine, Beograd, 44.

⁴⁷ *AJ, SSJ-117/31—95*, Zapisnik IO GO JSRNJ, 3. VIII 1945.

⁴⁸ *Službeni list DFJ*, 54, 31. VII 1945.

poduzećima.⁴⁹ Ali, suprotno toj tvrdnji, projektom Zakonodavnog odbora i projektom A. Hebranga, i, konačno, onim što je najvažnije, izglasanim zakonom upravo je to omogućeno.⁵⁰ Na žalost, zasad ne raspoložemo dokumentima koji bi objasnili taj, kako se sada čini, nesporazum na liniji sindikat-Zakonodavni odbor-Predsjedništvo AVNOJ-a.⁵¹

Na kraju je odlučeno da se obavijeste sve radničke komore da ne raspisu izbore za radničke povjerenike. Očito je bila namjera da se cijeli postupak zaustavi, dok se ne izgubi spor i ne razjasne pitanja u vezi sa zakonom. Isto je tako odlučeno da se o tome obavijeste zemaljski i oblasni odbori, te da se napiše odgovarajući komunike u novinama.⁵²

Dakako, da se takav spor nije mogao voditi isključivo na relaciji sindikat i državni organi, posebno s obzirom na činjenicu da su se na različitim stranama našli najviši rukovodioci Partije, što nije bilo prvi put u Predsjedništvu AVNOJ-a.⁵³ Jedan od njih A. Hebrang bio je član Politburoa, dok su Đ. Salaj i M. Pijade često prisustvovali njegovim sjednicama. Osim toga, prvi je predvodio sindikalnu organizaciju, dok je drugi bio predsjednik Zakonodavnog odbora Predsjedništva AVNOJ-a.

Tako je pitanje Zakona o radničkim povjerenicima, zbog sukoba među najvišim partijskim rukovodiocima, ali još više s obzirom na njegovu važnost, došlo i pred Politburo KPJ, koji je posebnu sjednicu posvetio sindikalnim problemima. Održana je 17. kolovoza 1945. godine.⁵⁴

Iz samog zapisnika se jasno vidi da je bilo riječi o radničkim povjerenicima, ali pošto su to, zapravo, samo kratke zabilješke sa sjednice, o njezinom toku možemo više nagađati s obzirom na ostale podatke i daljnji tok događaja. Sjednici su prisustvovali predstavnici obaju koncepta o ulozi povjerenika. To su bili A. Hebrang, Đ. Salaj i M. Pijade. Na osnovi

⁴⁹ AJ, SSJ-117/31—95, Zapisnik IO GO JSRNJ, 3. VIII 1945.

⁵⁰ *Službeni list DFJ*, 54, 31. VII 1945.

⁵¹ Ipak, u stenografskim bilješkama Predsjedništva AVNOJ-a prilikom diskusije o pojedinačnim prijedlozima pročitana je prijedlog Zakonodavnog odbora s ovim tekstom, 1. član: »U svim državnim, ostalim javnim i privrednim poduzećima, ustanovama i nadležstvima (preduzećima) u kojima je zaposleno najmanje pet radnika, namještenika i službenika (radnika) biraju se povjerenici radnika, nameštenika i službenika (radnički povjerenici)« (Zakonodavni rad Predsedništva . . . , Zapisnik 21. sjednice, 23. VII 1945, 471). Znači, nije se spominjala mogućnost izbora u privatnim poduzećima, što bi bilo, da nije posrijedi greška, na liniji teze Andrije Hebranga. Međutim, ne samo na osnovi stenografskih bilješki Zakonodavnog odbora, cjelokupne diskusije, već i na osnovi cjelovitog teksta koji je odštampan na kraju knjige i u kojem se u članku 1 govori i o privatnim poduzećima, može se sa sigurnošću reći da je došlo do greške u stenografskom praćenju diskusije. Ne samo to, nego je odmah nakon pročitano prijedloga Zakonodavnog odbora Andrija Hebrang pročitao svoj prijedlog u kojem se jedino ne predviđa izbor povjerenika u državnim nadležstvima, a privatna se poduzeća spominju odmah na početku teksta: »U svim privatnim, zadružnim i državnim poduzećima, u kojima je zaposleno najmanje pet radnika i namještenika biraju se povjerenici radnika i namještenika (radnički povjerenici)« (isto).

⁵² AJ, SSJ-117/31—95, Zapisnik IO GO JSRNJ, 3. VIII 1945.

⁵³ Do sličnog spora došlo je i prilikom rasprave o Prijedlogu zakona o povlačenju i zamjeni okupacijskih novčanica i njegovoj primjeni u Hrvatskoj između Andrije Hebranga i Sretena Žujovića, ministra financija. Zakonodavni rad Predsjedništva . . . , Zapisnik 9. sjednice, 5. IV 1945.

⁵⁴ Arhiv Centralnog komiteta SKJ (dalje: ACKSKJ), CK SKJ, III/6, zapisnik CK KPJ, 17. VIII 1945.

kasnije sudbine zakona može se gotovo sa sigurnošću reći da je Hebrang morao povući svoju tezu o nužnosti ograničene uloge povjerenika, zbog uvjeta u kojima su imali djelovati. Tko je stao na stranu Salaja i Pijade možemo sa sigurnošću pretpostaviti. Vjerojatno je bila presudna riječ Edvarda Kardelja⁵⁵ i J. Broza Tita.⁵⁶ Međutim, kako je tekao razgovor, s kojim se tezama operiralo, ne može se konstatirati. No, s obzirom na to da je područje društvenog sistema bilo u nadležnosti E. Kardelja i da je u kasnijem postupku izmjene zakona svojim prijedlozima, koje je poslao pismeno s potpisom potpredsjednika vlade i ministra za Konstituantu, značajno utjecao na nove funkcije,⁵⁷ možemo zaključiti da je imao vrlo važnu ulogu u zaključku da se zakon izmijeni.⁵⁸

Uglavnom, ono što je nepobitno, Politburo je donio zaključak da je »[. . .] potrebno odmah ispraviti zakon o radničkim povjerenicima i donijeti još niz zakona, koji se tiču radnika.«⁵⁹

Znači, koncepciju koju je zastupao A. Hebrang i Predsjedništvo je AVNOJ-a i ozakonilo, odbacilo je rukovodstvo KPJ.

Cijeli je postupak uskoro vraćen na početak. O tome kako je tekla procedura, od obavještanja zakonodavca i pokretanja inicijative da je nužno promijeniti zakon do načina vođenja postupka ponovnog stavljanja na dnevni red Zakona o radničkim povjerenicima, nemamo obavijesti. Može se pretpostaviti da su postupak u državnim organima, točnije rečeno u ministarstvima, inicirali vodeći članovi KP da bi, vjerojatno, uobičajenom zakonskom procedurom izmjena zakona, o čemu će biti govora kasnije, došao na dnevni red Zakonodavnog odbora i Predsjedništva Privremene narodne skupštine.

Izvršni odbor GO JSRNJ stavio je na dnevni red pitanje radničkih povjerenika 12. listopada 1945. godine.⁶⁰ U vrlo šturoj zapisničkoj bilješci spominje se zahtjev sindikata za izmjenu tri člana zakonskog projekta. Iz toga se može zaključiti da je sindikat imao primjedbe i na nove projekte koje je pripremiло Ministarstvo socijalne politike. Znači da ni u toj novoj fazi pripreme zakona, nakon lošega prethodnog iskustva, nije bilo potpune identičnosti u shvaćanjima što se, zapravo, želi postići tim zakonom. Međutim, i tu istraživač mora staviti izvjesnu rezervu na pret-

⁵⁵ Edvard Kardelj (1910—1979), učitelj, član KPJ, političar, član Osvobodilne fronte, vijećnik AVNOJ-a, potpredsjednik NKOJ-a, potpredsjednik Ministarskog savjeta, ministar za Konstituantu, član Politburoa CK KPJ.

⁵⁶ Josip Broz Tito (1892—1980), radnik, član KPJ, političar, generalni sekretar KPJ, maršal, predsjednik NKOJ-a i Ministarskog savjeta, ministar narodne obrane.

⁵⁷ Rad Zakonodavnog odbora . . ., Zapisnik 15. sjednice, 23. X 1945, 553.

⁵⁸ Zanimljivo bi bilo spomenuti sjećanje dra Ivana Supeka u intervjuu za list *Fokus*: »Kad su Kardelj i Žujović još u skupštini 'povjesnog kompromisa' u proljeće 1945, zahtijevali uvođenje komesara u privatna poduzeća, Hebrang se tome odlučno odupro, a skupštinska je većina bila uza nj, zacijelo najviše poslanika iz bivših građanskih stranaka« *Fokus*, br. 6, 18. V 1989. Bez obzira na neke netočnosti i nepreciznosti (skupštinska većina?) zanimljivo je da se ukazuje na sukob Hebrang—Kardelj, što bi moglo biti točno jer neke okolnosti ukazuju na takvo tumačenje. Na žalost dr I. Supek ne navodi činjenice, koje bi dale jasniju i čvršću podlogu toj tvrdnji.

⁵⁹ AČKSKJ III/6, Zapisnik CK KPJ, 17. VIII 1945.

⁶⁰ AJ, SSJ, 117/31—95, Zapisnik IO GO JSRNJ, 12. X 1945. U zapisniku se Zakon o radničkim povjerenicima pogrešno naziva Zakon o izborima radničkih povjerenika.

hodni zaključak. Naime, nije potpuno isključeno da se primjedbe koje su spomenute na sjednici sindikalnog rukovodstva, zapravo, odnose na već postojeći zakonski tekst, a ne na novi projekt. Jer, spominju se primjedbe na iste članove kao i u polemici koja je prethodila prihvaćanju postojećeg zakona. Spominje se da Ministarstvo socijalne politike nije htjelo prihvatiti novi prijedlog sindikata, već je poslalo svoj protuprijedlog. Na sjednici je odlučeno da se prihvati taj prijedlog, ali da se član 3 mijenja, a član 12 koji predviđa kazne za povjerenike potpuno izbací. Po svemu sudeći, članovi zakona, koji su izazvali najviše spora, nisu ni u novoj verziji zadovoljili sve zainteresirane strane. Ali, iz zapisnika Izvršnog odbora se ne vidi zbog čega sada član tri nije zadovoljavao sindikat.⁶¹

Za novu raspravu pripremala su se tri zakonska prijedloga. Osim sindikata, koji je prihvatio nešto izmijenjeni prijedlog Ministarstva socijalne politike, treći prijedlog podnio je, kao što je već spomenuto, predsjednik vlade i ministar za Konstituantu Edvard Kardelj. Ono što je posebno interesantno jest potpuno odustajanje ministra industrije i predsjednika Privrednog savjeta A. Hebranga od svakog sudjelovanja u ponovo pokrenutom postupku izmjene zakona. Iako nemamo nikakvih dokumenata koji bi svjedočili o Hebrangovoj aktivnosti u vezi s izmjenama njegovih osnovnih teza, koje su imale spriječiti dezorganizaciju gospodarstva i unošenje sukoba u proizvodnju u razdoblju teških prilika u opskrbi i prehrani stanovništva, ipak je nedvojbeno da je njegovo povlačenje povezano s poštivanjem partijske discipline. Ostavši osamljen sa svojim prijedlozima u Politbirou, morao je prihvatiti mišljenje većine.⁶² Hebrangovo poštivanje partijske discipline rezultiralo je, što je posebno znakovito, pasivizacijom državnih organa kojima je bio na čelu.

Sjednica Zakonodavnog odbora, na kojoj je razmatran Prijedlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o radničkim poverenicima po hitnom postupku na zahtjev Ministra socijalne politike dra A. Kržišnika, održana je 23. listopada 1945. godine.⁶³

Odmah na početku zasjedanja dr A. Kržišnik dao je izjavu da potpuno prihvaća prijedlog Ministarstva za Konstituantu, te je sugerirao da se taj prijedlog smatra kao prijedlog vlade. Nakon toga, pristupio je detaljnom obrazloženju razloga da se netom doneseni zakon promijeni i to po hitnom postupku. Analizirajući tekst člana 1, upozorio je da se po postojećem zakonu u nizu državnih ustanova ne bi mogli birati povjerenici, dok bi se istodobno u istim nadležstvima birale sindikalne organizacije. To je bila kontradikcija koju je, po njegovom mišljenju, trebalo otkloniti. Isto je tako vrlo oštro kritizirao rješenje u 3. članu zakona. Podsjetio je na predratno razdoblje u kojem se radnička klasa borila za prava radničkih povjerenika, te naglasio da »naša nova narodna država« nema razloga da ograničava njihovu djelatnost na najnižoj granici uloge kao posrednika i intervencionista. Zato je predložio da se pravo povjerenika proširi na sudjelovanje u organizaciji, unapređenju i kontroli proizvodnje. Znači,

⁶¹ Isto.

⁶² Nema osnove vjerovanju da je itko u Politbirou davao podršku Hebrangu u vezi s osnovnim tezama o ulozi povjerenika.

⁶³ Rad zakonodavnih odbora . . . , Zapisnik 15. sjednice, 23. X 1945.

ponovio je prijedlog koji je izazvao sporove i doveo do ponovnog zakonskog normiranja. Prijedlog promjene 3. člana završio se prilično teškom kvalifikacijom za one koji bi to rješenje doveli u pitanje s obzirom na ograničenje prava vlasništva koje bi time bilo uvedeno:

»Možda će neprijatelji radničke klase nastojati da prikažu ovo pravo radničkih povjerenika kao uplitanje u prava vlasništva. To, međutim ne stoji. Radnički povjerenici stvarno će se brinuti za unapređenje proizvodnje u interesu preduzeća, radnika i države.«⁶⁴

Posebno je takav stav interesantan zbog što je predstavljao napad na Hebrangove teze, koji je upozoravao na moguće sukobe vlasnika i povjerenika. Ostaje pitanje je li se spominjanjem pojma »neprijatelji radničke klase« željela staviti nedvosmislena granica do kuda, zapravo, razgovor o određenim rješenjima može ići, te unaprijed staviti one koji će se protiviti predloženim rješenjima na svojevrsan stup srama ili je to, s druge strane, bila oštra, mada posredna, kritika upućena A. Hebrangu kao glavnom i, zapravo, jedinom realnom protivniku tih teza. Međutim, zbog njegova discipliniranog prihvaćanja suprotnih pogleda i potpunog povlačenja iz daljnjeg rada na promjenama zakona, vjerojatno je riječ o prvoj pretpostavci.

Pravo radničkih povjerenika na kontrolu proizvodnje povezao je i s pravom suradnje s upravama poduzeća u pitanju primanja i otpuštanja radnika koje je isto tako u zakonu prihvaćenom 23. srpnja 1945. godine otpalo.

Osim toga, vrlo oštro nastupio je protiv zakonskog rješenja koje je propisivalo kažnjavanje povjerenika. Zahtijevao je njegovo izbacivanje obrazloženjem da su povjerenici, kao i svi ostali građani, podvrgnuti krivičnoj odgovornosti po općim kaznenim propisima. Nepravilnosti u radu imali su ocjenjivati sami radnici što im je i omogućeno zakonskim rješenjem. Upozorenje da su se radnici godinama borili protiv kažnjavanja radničkih povjerenika ilustrirao je tezom da se posredno kažnjava cijeli radni kolektiv ako se kažnjavaju njegovi predstavnici. Dr A. Kržišnik je naglasio da bi svako drukčije rješenje bilo, zapravo, ispod nivoa izbornog u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca.

Na kraju je ministar socijalne politike ukazao na osnovnu karakteristiku radničkih povjerenika koji su, po njegovim riječima, imali biti pomoćni organ države i sindikata.

Odmah nakon obrazloženja ministra za riječ se javio ministar za Srbiju Jaša Prodanović koji je ocijenio da je dr A. Kržišnik, govoreći o neprijateljima radnika, imao na umu ne samo njega već i sve one koji su sudjelovali u prihvaćanju postojećeg zakona. U odgovoru nije samo podsjetio na svoje zasluge da je kao ministar u Kraljevini Srbiji donio zakon o pravu radnika na štrajk, već je pokušao problematizirati pitanja koja su se otvarala novim zakonskim rješenjima. Tako je ukazao na to da se cijeli problem mora sagledavati s dva aspekta, a to znači s aspekta radnika i s aspekta ustanova. Znači, drugim riječima, ukazao je na problem odnosa pojedinca, dijela društva i cjeline. Jer, po njegovu mišlje-

⁶⁴ Isto, 561.

nju, ne mogu se dati radnicima ona prava koja bi bila na štetu ustanova. Uz to, mora se ostaviti mogućnost da se povjerenici kažnjavaju jer oni mogu zlorabiti svoja prava.

Pomirljivije je nastupio dr Dragić Joksimović⁶⁵ koji je predložio da se svi prijedlozi svedu na jedan i da se odgodi njegovo prihvaćanje. Osim toga, podsjetio je na oprez jer da će proći oduševljenje za rad, a, uz to, ukazao je na to kako ima težnji da se što manje radi.

Razloge sindikata za izmjene zakona objasnio je Ivan Božičević,⁶⁶ član Izvršnog odbora GO JSRNJ. Posebno je ukazao na situaciju u kojoj su sindikalno neorganizirani radnici, koji zbog nepostojanja radničkih povjerenika ne bi mogli zatražiti zaštitu od nekoga svog predstavnika. Radnički povjerenici bili su dužni predstavljati sve radnike, bez obzira na to jesu li članovi sindikata ili nisu. Time je odbacio argument da se povjerenici ne biraju u državnim nadležnostima.

Međutim, pri obrazloženju prava povjerenika na kontrolu proizvodnje negirao je mišljenje da je riječ o zadiranju u pravo privatnog vlasništva, iako je istodobno rekao da se to pravo donosi radi privatnog sektora, i složio se s ocjenom da će oni »[. . .] graknuti na sav glas«.⁶⁷

Ali, unatoč prihvaćanju rezervi A. Hebranga, koje je on povezivao s opasnošću opadanja proizvodnje, inzistirao je na pravu da »[. . .] danas kada se od radničke klase traži da doprinese svoj udeo u obnovi privrede i kada ona snosi moralnu odgovornost, onda predstavnici radnika treba da imaju i pravo kontrole proizvodnje«.⁶⁸

Tim iskazom ipak nisu pruženi argumenti koji bi negirali u prethodnim diskusijama izraženi strah od mogućnosti unošenja sukoba u proizvodnju. Čini se da to i nije bilo moguće. Međutim, uvođenje povjereničke kontrole privatnika bila je ona stepenica koja je u tom razdoblju postupnijih promjena ipak omogućivala revolucionarniji zahvat novih snaga u društveno tkivo. Djelomične revolucionarne mjere, prekrivene plaštom patriotizma, imale su svoj legalniji tok koji nije mogao računati na potpuno pokrivanje svih tvornica i poduzeća, od kojih su još uvijek mnoga bila u rukama privatnika. Jedino uvođenje radničkih povjerenika moglo je obuhvatiti i one vlasnike tvornica i poduzeća koji nisu mogli biti razbaštinjeni po nijednom zakonu što je kažnjavalo suradnju s neprijateljem u bilo kom obliku.⁶⁹ Nacionalizacija privatnih privrednih poduzeća još

⁶⁵ Dragić Joksimović (1893—1958), advokat, član Glavnog odbora Demokratske stranke, političar, član AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine, član Zakonodavnog odbora Predsjedništva AVNOJ-a.

⁶⁶ Ivan Božičević (1909), krojački radnik, sindikalni aktivist, član KPJ, vijećnik ZAVNOH i AVNOJ-a, član Izvršnog odbora JSRNJ.

⁶⁷ Rad zakonodavnog odbora . . . , Zapisnik 15. sjednice, 24. X 1945, 564.

⁶⁸ Isto.

⁶⁹ Riječ je o ovim odlukama i zakonima: Odluka o prijelazu u državno vlasništvo neprijateljske imovine, o državnoj upravi nad imovinom prisutnih osoba i o sekvstru nad imovinom koju su okupatorske vlasti prisilno otuđile, Zakon o povlačenju i zamjeni okupacijskih novčanica, Zakon o oduzimanju ratne dobiti stečene za vrijeme neprijateljske okupacije, Zakon o konfiskaciji imovine i o izvršenju konfiskacije i Zakon o nacionalizaciji privatnih poduzeća. Osm toga i neke republičke odluke, npr., Odluka o zaštiti nacionalne časti Hrvata i Srba u Hrvatskoj.

nije bila na pomolu, a, očito, revolucionarna nestrpljivost nije mogla do kraja slijediti sve taktičke finese nove državne vlasti.

Nakon diskusije prišlo se izglasavanju zakona u načelu. Za to su glasali svi osim Save Dukanca,⁷⁰ dra Dragića Joksimovića i Jaše Prodanovića. No, odmah nakon toga se ispostavilo da Jaša Prodanović kao ministar nije imao pravo glasa, što se razjasnilo tek nakon njegova upita. Zato je upozorio da će svoje mišljenje izreći na Ministarskom savjetu kojem će se uputiti novi zakonski prijedlog.

Prihvaćanjem zakonskog prijedloga u načelu prešlo se na pretres u pojedinostima. Postupak je tekao prilično glatko, osim što je Miloš Carević⁷¹ predložio da se umjesto stava da radnici »vrše kontrolu proizvodnje« kaže »da pomažu nadležnim vlastima u kontroli proizvodnje«, da se ne bi, kako je rekao, »zaključilo da radnici vrše direktnu kontrolu preduzeća«.⁷² No, Ivan Božičević je, kao i A. Kržišnik, rekao da to nije potrebno jer »radnički poverenik ne može da donosi nikakvu odluku, nego samo da obavesti nadležnu vlast«.⁷³

Ubrzo se pristupilo glasanju i za prijedlog zakona glasala su 23 poslanika, dok su protiv bila dvojica.⁷⁴

Nakon toga zakonski je prijedlog ušao u uobičajenu proceduru. Predsjedništvo Privremene narodne skupštine⁷⁵ raspravljalo je o Zakonskom prijedlogu 26. listopada 1945. godine.⁷⁶ Izvještavajući o njemu, predsjednik Zakonodavnog odbora M. Pijade naglasio je da se uvodi biranje povjerenika i u nadležstvima, proširuje pravo radnika na kontrolu proizvodnje, te da se briše odredba koja je omogućavala kažnjavanje radničkih povjerenika. Nakon uvodne riječi prešlo se na pretres prijedloga i dr A. Kržišnik podnio je duže obrazloženje. Ukazao je na slabosti postojećeg zakona koji je pravo izbora povjerenika suzio samo na privredna poduzeća: »Radnicima i nameštenicima u nadležstvima i neprivrednim organizacijama i ustanovama priznaje se pravo organizovanja u sindikatima, a ne priznaje im se pravo biranja radničkih poverenika, koji su blaži oblik klasne organizacije.«⁷⁷

Po njemu, radnici ne zahtijevaju sudjelovanje u rukovodstvu i upravi, već pravo pomaganja u unapređivanju rada i radne discipline, pravo kontrole i izvršavanja plana u poduzećima.

⁷⁰ Savo Dukanac (1877—1953), advokat, član Glavnog odbora Demokratske stranke, poslanik AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine DFJ.

⁷¹ Miloš Carević (1900—1976), advokat, političar, član Glavnog odbora Demokratske stranke, poslanik AVNOJ-a i Privremene narodne skupštine.

⁷² Rad Zakonodavnog odbora . . . , Zapisnik 15. sjednice, 23. X 1945, 566.

⁷³ Isto, 567.

⁷⁴ To su bili Savo Dukanac i dr Dragić Joksimović. Nakon intervencije dra Jaše Prodanovića, predsjednik Zakonodavnog odbora Moša Pijade utvrdio je da je postojao kvorum jer od 61 člana za rješavanje svih pitanja bila je potrebna trećina članova (isto).

⁷⁵ AVNOJ se preimenovao u Privremenu narodnu skupštinu 7. VIII 1945.

⁷⁶ Zakonodavni rad Predsjedništva . . . , Zapisnik 23. sjednice, 26. X 1945, 630—631.

⁷⁷ Isto, 631.

Nakon njegove riječi odmah se prešlo na glasanje. Glasalo je 48 poslanika i svi su glasali za, te je tako prihvaćen novi zakonski prijedlog.⁷⁸

Sjednici je prisustvovao i A. Hebrang ali se pod tom točkom dnevnog reda uopće nije javljao za riječ.⁷⁹ Očito su princip partijske discipline i podvrgavanje stavovima većine u Politbirou CK KPJ onemogućili A. Hebrangu da se uključi u raspravu. Može se pretpostaviti da je zadržao stav koji je obrazlagao prilikom prve rasprave o radničkim povjerenicima. Ipak, unatoč tome što je kao predsjednik Privrednog savjeta i ministar industrije bio neposredno odgovoran za konačni izgled zakonskih normi koje su se odnosile na prilike u gospodarstvu općenito, a posebno industriju, odnos snaga nije mu dozvoljavao da se potpuno angažira na tom pitanju. Čak suprotno, logika uspostavljenih političkih prilika i težnja KP za potpunom monolitnošću u svojim redovima dovele su ga u situaciju potpunog distanciranja od rasprave o novom zakonskom projektu. Očito je došlo do razlaza na tom pitanju i ministar se morao »povući« pred članom vrhovnog organa vladajuće partije. Jesu li time državni interesi bili potisnuti pred interesima dosljednog izvođenja koncepta vladajuće partije o društvenom uređenju, pri čemu je u prvom planu bilo jačanje njezine vlasti i utjecaja, teško je reći. Naime, na ovom stupnju istraživanja ne može se dati precizan odgovor. Koliko su te i slične revolucionarne mjere stavljale u drugi plan efikasniji gospodarski pristup, a koliko su, možda, u određenim sredinama takva zakonska rješenja bila na liniji poticanja erupcije entuzijazma može se manje-više tek nagađati.

Istraživaču ostaje zadatak da se na osnovi dostupnih dokumenata pokuša barem približiti odgovorima na mnoga otvorena pitanja.

Izbori za radničke povjerenike

Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o radničkim povjerenicima, prihvaćen 23. srpnja 1945. godine, objavljen je u »Službenom listu«, 2. studenog 1945.⁸⁰ Nakon toga počeo je obiman rad državnih organa i sindikata na njegovoj realizaciji.

Sekretarijat IO GO JSRNJ odlučio je da se u sindikalnom glasilu tiska obavijest o izboru radničkih povjerenika.⁸¹

Zanimljivo je da je tema radničkih povjerenika u JSRNJ za Hrvatsku prvi put bila na dnevnom redu sastanka zemaljskih tajnika u Zemaljskom odboru, 30. XI 1945, kada su prisutni upoznati s vremenom u kojem će se obavljati izbori i s načinom izbora. Rečeno je da se izbori imaju provesti u razdoblju od 15. siječnja do 15. veljače 1946. godine.⁸²

⁷⁸ U stenografskoj bilješki s te sjednice nema, kao s prethodnih, popisa prisutnih (isto 601).

⁷⁹ Isto, 614.

⁸⁰ *Službeni list DFJ*, 85, 2, XI 1945.

⁸¹ AJ, SSJ-117/26—90, Zapisnik Sekretarijata IO GO JSRNJ, 24. XI 1945.

⁸² AIHRPH, VSSH, Zapisnik sjednice zemaljskih tajništva pri Zemaljskom odboru JSRNJ za Hrvatsku, 30. X 1945.

O izborima je bilo riječi i na sjednici Izvršnog odbora GO JSRNJ na kojoj su članovi bili upoznati sa zaključcima svoga Sekretarijata. Odlučeno je da se s pripremama počne odmah. Očita koordinacija djelatnosti o vremenu kada su se izbori imali održati potvrđena je rješenjem ministra socijalne politike dra A. Kržišnika o raspisu izbora za radničke povjerenike za 1946/47. godinu 13. prosinca 1945. godine.⁸³ Određen je rok koji su sindikalne organizacije već dobile od svojih rukovodstava, tj. od 15. siječnja do 15. veljače 1946. godine. Za provođenje izbora bile su ovlaštene zemaljske vlade, odnosno zemaljski ministri socijalne politike. Rješenjem je bilo predviđeno osnivanje okružnih izbornih komisija. Jedino je ostavljena mogućnost za poduzeća koja u tom razdoblju nisu radila i za sezonska poduzeća da izbore održe u toku svibnja.⁸⁴

Međutim, mnogo veću važnost u pripremama izbora dobilo je utvrđivanje kriterija po kojem bi se imali birati povjerenici. Tako je predsjednik JSRNJ za Hrvatsku, izvještavajući sa sjednice Izvršnog odbora GO, upozorio na važnost uloge koju imaju povjerenici.⁸⁵ Jer, osim utjecaja države pomoću direktora, Partije pomoću svojih sekretara, trebalo je da radnici pomoću radničkih povjerenika imaju kontrolu proizvodnje.⁸⁶ »Zbog toga treba izabrati povjerenike među najodanijim ljudima države i radničke klase.«⁸⁷

Presudnost izbora »najodanijih« ljudi potvrdila se i na sjednici saveznih sekretarijata pojedinih sindikata u Zemaljskom odboru JSRNJ za Hrvatsku, 13. prosinca 1945. godine.⁸⁸ Tada je u ime Zemaljskog odbora govorio njegov član Dragutin Bogdanić. U prvi plan istakao je kriterije po kojima su se imali birati povjerenici.

»Najvažnije je obratiti pažnju o moralnoj kvaliteti radnika i da se ne bi tko od neprijateljskih elemenata uvukao za radničke povjerenike. Potrebno je objasniti radnicima značaj tih izbora za povjerenike da bi mogli kandidirati najpoštenije i najbolje i najaktivnije.«⁸⁹

Međutim, isticanje općih kvaliteta koje bi morali posjedovati budući povjerenici, a koje su morale korespondirati s duhom vremena nisu bile dovoljne. S obzirom na svu širinu zadataka i njihovu osjetljivost po odnose u poduzećima, napose u privatnim tvrtkama, sindikalno rukovodstvo poduzelo je korake predostrožnosti.

»Kad sindikalne podružnice dobiju prijedloge za kandidate i kandidatske liste potrebno je da (ih) pošalju na uvid Zemaljskom odboru da bi isti vidio da li kandidati mogu biti izabrani.«⁹⁰

U tom razdoblju može se govoriti o već izgrađenoj transmissionosti sindikata koji je, osim svojih užih sindikalnih djelatnosti, preuzimao ulogu Par-

⁸³ *Službeni list FNRJ*, 98, 18. XII 1945.

⁸⁴ Isto.

⁸⁵ AIHRPH, VSS, Zapisnik Zemaljskog odbora JSRNJ za Hrvatsku, 10. XII 1945.

⁸⁶ V. bilješku 9.

⁸⁷ AIHRPH, VSSH, Zapisnik ZO JSRNJ za Hrvatsku, 10. XII 1945.

⁸⁸ AIHRPH, VSSH, Zapisnik sjednice ZO i saveznih sekretarijata 13. XII 1945.

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Isto.

tije na onim područjima gdje ona nije mogla direktno djelovati.⁹¹ Posebno je to došlo do izražaja u samom sindikalnom vrhu. Zato se može tvrditi da je zapravo Komunistička partija pomoću sindikalne organizacije uspostavila kontrolu nad kadrovima. Zahtjev da se predložene kandidatske liste šalju na potvrdu Zemaljskom odboru i njegovo odobrenje, zapravo su označavali sužavanje mogućnosti radnicima da po svojoj slobodnoj procjeni odluče tko će ih zastupati kao njihovi povjerenici. Sa sigurnošću se može pretpostaviti da je kriterij pripadnosti Partiji ili, barem, suradnja u NOB-u te savjesno obavljanje zadataka postavljenih u obnovi, bio presudni kriterij koji je omogućio pristanak Zemaljskog odbora.

Na žalost, dokumenata Zemaljskog odbora o izborima radničkih povjerenika nema. Nije sačuvan ili meni nije poznat nijedan podatak o tome kako je tekao proces kontrole i provjere kandidata. U sindikalnim fondovima nema izvještaja o kandidatskim listama ni samih lista, mada je očito da su organizacije bile dužne obavještavati o predizbornim aktivnostima i tako omogućiti sindikalnim rukovodstvima kontrolu izbora.⁹² Tako istraživači ne mogu da odgovore na pitanja kako je, zapravo, sav postupak kandidiranja i kontrole pravovjernosti kandidata tekao. Tek nekoliko dokumenata, manje-više posredno, omogućava djelomičan uvid, što ćemo vidjeti kasnije. Međutim, cjelina zbivanja u vezi s izborom zasad ostaje nepoznata.

Može se pretpostaviti da su aktivnosti u prvo vrijeme bile ograničene na državne organe i sindikat. Tek na početku 1946. godine pojačava se propagandna aktivnost. Glasila sindikata i Komunističke partije neposredno su pred početak termina, koji je bio predviđen Rješenjem ministra socijalne politike, objavila nekoliko članaka koji su donijeli osnovne informacije o tome što su zapravo zadaci radničkih povjerenika. Tako je »Glas rada«, 4. siječnja 1946. godine, objavio članak, koji je, zapravo, prenio iz »Borbe«, pod naslovom »Pred izborima za radničke povjerenike«. Osim toga što donosi osnovne podatke o vremenu izbora i njihovom toku, kako bi čitaocima informirao o načinu izbora, članak ističe tri osnovna zadatka povjerenika. To su bili: zaštita radnika, pomoć državnim vlastima i kontrola proizvodnje. Pri tome se nije zaboravilo upozoriti na nužnu suradnju sa sindikatom pri razvijanju radnog elana, radne discipline, smisla za racionalan rad i izvršenje planova. Ukazivanjem na budnost pred sabotazama podsjećalo se na još uvijek trajnu opasnost od poraženog protivnika, ali se, čini se, time ujedno izražavala svijest o tome da revolucionarni zahvati mogu prouzrokovati i radikalnije odgovore oštećenih.⁹³

U predizborne pripreme uključio se i »Naprijed«, kao glasilo CK KPH. Objavio je članak »Pred izbore za radničke povjerenike« koji je imao ne-

⁹¹ V. Zdenko Radelić, *Koncepcija KPJ o ulozi sindikata (1945—1948)*, *Razvoj, dileme i perspektive jugoslavenskog socijalizma*, *Komunist*, Centar CK SKH za idejno teorijski rad »Vladimir Bakarić«, Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, Zagreb 1988, 225—237.

⁹² Ta se konstatacija odnosi na Arhiv Instituta za historiju radničkog pokreta Hrvatske i Arhiv Jugoslavije.

⁹³ *Glas rada*, 4. I 1946, 1.

što drukčiji naglasak nego članak u »Glas rada«.⁹⁴ Naime, odmah u uvodu upozorava se čitaoca da se ne mogu uspoređivati zadaci radničkih povjerenika s onim zadacima koje su imali nekadašnji povjerenici u »staroj« Jugoslaviji. Korjenite promjene u društveno-ekonomskom položaju radničke klase upućuju radničke povjerenike na drukčije zadatke. Osim toga, ukazuje se na istovjetnost interesa države s interesima radničke klase. Naglašavala se teza koju je do tada najjasnije formulirao Vladimir Bakarić u »Naprijedu«, na sredini srpnja, kada je upozoravao na opasnosti koje se kriju iza inzistiranja na nepromijenjenoj ulozi sindikata. Naime, smatrao je da je u ovom trenutku za zemlju najvažnija neometana produkcija. Povećanje proizvodnje i normalno održavanje poslovanja predstavljalo je osnovu na kojoj se može graditi budućnost i »tući neprijatelja«.⁹⁵ Taj stav ponovio se i u vezi s izborom radničkih povjerenika:

»Radnička klasa i radnički povjerenici treba da shvate da jedino i samo od veće produkcije, od jače ekonomske moći naše zemlje ovisi i njihov bolji ili gori život.«⁹⁶

Članak je nepotpisan i ne može se reći tko je njegov autor, ali je nepobitno da potpuno odražava shvaćanja, prezentirana u članku V. Bakarića. Upozoreno je da je nužno imati u vidu promjene izvršene oslobodilačkim ratom. Ukazivanja na neodrživost predratnih parola i načina djelatnosti sindikata, ali i radničkih povjerenika, prilično su učestala u tom razdoblju. U svakom slučaju može se reći da shvaćanja A. Hebranga, koja su dolazila do izražaja pri pretresu prvog zakona o radničkim povjerenicima, nisu bila usamljena. Opreznost u prihvaćanju bilo kakvih akcija koje bi imale za posljedicu unošenje sporova u tvornice i poduzeća iskazivala se na više mjesta, a posebno, koliko to dosadašnja istraživanja pokazuju, u rukovodstvima sindikata i KP u Hrvatskoj. Jednom riječju, unošenje pretjeranog radikalizma u proizvodne odnose bilo je nepoželjno. Međutim, uvjerenje da u proizvodnji glavna opasnost prijeti ipak od privatnog sektora, što je i bila sporna teza s kojom se Hebrang nije složio, sasvim jasno proizlazi iz ovih redaka članka u »Naprijedu«:

»Radnički povjerenik je u stvari na jednoj strani zaštitnik države i radničke klase u borbi s reakcionarnim snagama u privredi, a na drugoj strani pomoćnik države i radničke klase u organizovanju, i ispunjenju proizvodnog plana.«⁹⁷

Znači, ne samo da se naglašavala opasnost od privatnog sektora, nego se ukazivalo na sve one koji nisu odustajali od dosljedne borbe za povećanje nadnica, bez obzira na sva upozorenja državnih organa i sindikata na neodrživost takvih zahtjeva u uvjetima u kojima se našla zemlja. Zadatak radničkih povjerenika bio je da se bore:

»[...] protiv sabotaze, oportuniste, grlatih vikača koji se pod parolom 'za prava radnika, za veću nadnicu' prikazuju kao radnički prijatelji, a u stvari nisu ništa drugo do neprijatelji i štetočine koji ubijaju radni polet i

⁹⁴ *Naprijed*, 18. I 1946, 3.

⁹⁵ *Naprijed*, 14. VII 1945, 114.

⁹⁶ *Naprijed*, 18. I 1946, 3.

⁹⁷ Isto.

oduševljenje. Radnički povjerenici i sindikalne organizacije treba da o tome vode računa i da predlažu mjere za odstranjenje takvih štetnih pojava koje ometaju normalnu i uspješnu proizvodnju.«⁹⁸

Očito je cijeli članak tempiran tako da ukaže na dvostruku opasnost o kojoj su i radnički povjerenici imali voditi računa. S jedne je strane privatni sektor, kao izvor sabotaže i anarhije, trebalo kontrolirati i uklopiti u državni plan, a s druge, pripaziti i odstraniti sve one koji »ometaju« proizvodnju zahtjevima za veću nadnicu.

Postupak predizbornih priprema posebno se intenzivirao u siječnju 1946. godine. U tom mjesecu bio je zadnji rok u kojem su se morale formirati okružne komisije za provođenje izbora.⁹⁹ Poduzeća i tvornice primale su razne okružnice u kojima su davane upute za organizaciju izbora.¹⁰⁰ U nekim mjesnim sindikalnim vijećima održavani su posebni plenumi posvećeni izborima, a po tvornicama i poduzećima organizirani su sastanci na kojima su se radnici upoznavali s ulogom povjerenika.¹⁰¹

Bez obzira na stvorenu atmosferu izuzetne važnosti izbora, u nekim je sredinama bilo problema zbog kašnjenja materijala u vezi s izborom i uputa o njegovom provođenju.¹⁰²

Ipak, unatoč mnogim problemima organizacijske prirode i problema sa slanjem materijala u poduzeća, 15. siječnja su u cijeloj zemlji započeli izbori. Do njih nije došlo samo tamo gdje nisu mogli biti održani zbog kasnog osnivanja poduzeća. Međutim, bilo je primjera da se zbog loše organizacije sindikata, nesnalazljivosti i neaktivnosti izbori jednostavno nisu održali.¹⁰³ Zato je odmah reagirao Zemaljski odbor JSRNJ za Hrvatsku koji je još u razdoblju zakonski određenom za provedbu izbora aktivirao svoje članove da na licu mjesta, gdje je do problema došlo, pomognu u izbornim aktivnostima.¹⁰⁴ Posebno je prilično problema bilo u Osijeku, Vukovaru i Našicama.¹⁰⁵ U dijelu osječkog okruga, zbog loših priprema, uopće nisu održani izbori u zakonskom roku. Naime, sindikalni organi nisu pravodobno upoznali izborne komisije s načinom provođenja izbora. Kampanja za provođenje izbora bila je slaba. Ali, osim slabe propagande može se govoriti i o priličnoj nezainteresiranosti radnika i ostalih zaposlenih. Na taj zaključak posebno upućuje izvještaj Zemaljskog odbora Glavnom odboru JSRNJ u kojem se ističe kako izbori zbog slabe kampanje nisu imali »potrebni čar i privlačnost, što se bez sumnje odrazilo i u samom izbornom rezultatu.«¹⁰⁶

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ AIHRPH VSSH, Izvještaj MSV Gospić, 16. I 1946.

¹⁰⁰ AIHRPH, VSS, Izvještaj MSV Samobor, 23. I 1946.

¹⁰¹ AIHRPH, VSSH, Izvještaj MSV Split, 24. I 1946; Izvještaj MSV Koprivnica, 4. II 1946.

¹⁰² AIHRPH, VSSH, Izvještaj ZO JSRH za Dalmaciju, 3. I 1946.

¹⁰³ AIHRPH, VSSH, Zapisnik ZO JSRNJ za Hrvatsku; Izvještaj MSV Metković, 15. III 1946.

¹⁰⁴ AIHRPH, VSSH, Zapisnik ZO JSRNJ za Hrvatsku, 9—10. II 1946.

¹⁰⁵ AIHRPH, VSSH, Materijali 1. kongresa JSRN Hrvatske, 26—28. V 1946.

¹⁰⁶ AIHRPH, VSSH, Izvještaj ZO JSRNJ za Hrvatsku, 3. III 1946.

Zemaljski odbor JSRNJ za Hrvatsku je, 3. ožujka, poslao u Beograd izvještaj IO GO o izbornim rezultatima. U njemu se konstatira da su izbori za radničke povjerenike »djelomično završeni s uspjehom«.¹⁰⁷

Interesantno je da taj dio izvještaja odmah započinje ukazivanjem na veliki uspjeh jer su izbori prošli, uglavnom, sa jednom listom koju su predložili sindikati. Takav pristup ukazuje na strah sindikalnog rukovodstva da će radnici izaći s izdvojenim listama kandidata. Međutim, bilo je nekoliko primjera u Hrvatskoj gdje su radnici izašli na izbore s posebnim listama mimo sindikata. No, ti su događaji različito ocjenjivani. Slučaj u rudniku Novi Golubovec, gdje je druga lista radnika dobila većinu, a lista sindikata od 7 mandata tek jedan mandat, opravdan je i potvrđen kao ispravan. Razlog neuspjeha pronađen je u nepravilnom radu predsjednika podružnice koji se stavio u frontalnu borbu protiv radnika i okupio oko sebe »stare Hrsovece, koji ne uživaju nikakvog ugleda među radnicima«.¹⁰⁸

Potpuna drukčija situacija bila je u Metkoviću. Kod lučko-obalskih radnika¹⁰⁹ i željezničko-transportnih radnika pojavile su se dvije liste »ali je na konferenciji uz podršku M. S. Vijeća i N. Fronte uspjelo raskrinkati neke razbijače radničkog jedinstva i postaviti listu poštenih drugova, koji su prihvaćeni i izabrani«.¹¹⁰

I u Karlovcu je bilo problema te vrste. Po ocjeni MSV Karlovac, nakon »dosta dobrog« odaziva na izbore izabrani su, uglavnom, »najaktivniji na produkciji i politički najbliži nama radnici«.¹¹¹

Ipak, došlo je do pojave više lista za izbore. U tvornici metalne robe Mustad radnici su izašli čak s tri liste. Međutim, za razliku od reagiranja u Metkoviću, MSV Karlovac ocijenilo je da su liste s protukandidatima sindikalnoj listi više odgovarale interesima radnika.¹¹²

Interesantno je da se u referatu Drage Gizdića, podnesenom na Prvom kongresu JSRNJ za Hrvatsku, održanom 26-28. svibnja 1945, u vezi s povjerenicima spominju radnici u kojima nisu izabrani najbolji radnici.¹¹³ Sudeći po tome, moglo bi se zaključiti da je upravo u njima došlo do najvećih problema u vezi s izborima radničkih povjerenika, što se inače u spomenutom izvještaju Zemaljskog odbora ne spominje.¹¹⁴

U poduzećima do 20 zaposlenih birao se po 1 radnički povjerenik, od 20 do 50 zaposlenih 3 povjerenika, od 50 do 100 zaposlenih 4 povjerenika, od 150 do 250 zaposlenih 6, a zatim na svakih 100 novih radnika još po 1 povjerenik.

¹⁰⁷ Isto.

¹⁰⁸ Isto.

¹⁰⁹ Lučko-obalski radnici su, inače, potkraj rujna 1945. godine štrajkali. V. Zdenko Radelčić, Prvi štrajkovi u socijalističkoj Jugoslaviji (Dokumenti iz 1945. godine), *Časopis za suvremenu povijest*, 3, 1988, 123-139.

¹¹⁰ AIHRPH, VSSH, Izvještaj MSV Metković, 15. III 1946.

¹¹¹ AIHRPH, VSSH, Izvještaj, MSV Karlovac, 2. II 1946.

¹¹² Isto.

¹¹³ AIHRPH, VSSH, Materijali 1. kongresa JSRN Hrvatske, 26-28. V 1946.

¹¹⁴ AIHRPH, VSSH, Izvještaj ZO JSRNJ za Hrvatsku, 3. III 1946.

U Narodnoj Republici Hrvatskoj izbori su provedeni u 2494 poduzeća s više od pet radnika. Ukupno su izabrana 6043 povjerenika. Jedan povjerenik dolazio je na 450 osiguranih radnika i na 420 organiziranih radnika u JSRNJ za Hrvatsku.¹¹⁵

Izbor po kandidatskim listama izvršen je tajnim glasanjem. Mandat povjerenika trajao je godinu dana. Pošto je njihova djelatnost bila dobrovoljna za svoj rad nisu primali nikakvu nadoplatu.

Djelatnost radničkih povjerenika

Konstatacija o vrlo malom broju dokumenata koji govore o izborima za radničke povjerenike vrijedi i za izvještavanja o njihovom radu. No, treba reći da je iz tog razdoblja dostupan velik broj sindikalnih izvora, s obzirom na obvezu sindikalnih organizacija da izvještavaju o svom radu. Ali, u njima ima vrlo malo podataka o povjerenicima. Ne treba zaboraviti da je sindikat imao poseban odnos prema povjerenicima, pa stoga još više čudi da u mnogobrojnim dokumentima, uglavnom, nema riječi o njihovoj djelatnosti i rezultatima rada. Koji su razlozi gotovo ignorantskog odnosa prema njihovoj aktivnosti, može se tek nagađati i o tome će biti riječi nešto kasnije.

Na Kongresu JSRNJ za Hrvatsku njihovoj aktivnosti nije bilo posvećeno posebno mjesto. D. Gizdić je u spomenutom referatu opisao tek problem u vezi s njihovim izborima, a pitanje je o djelatnosti povjerenika dotakao samo predstavnik MSV Karlovac. U svome govoru, u kojem se osvrnuo na situaciju na svom području, požalio se da u nekim poduzećima povjerenici uopće ne poznaju svoje zadatke. I ne samo da nisu bili upoznati s pravim zadacima već su mislili »[...] da treba povesti borbu za povišenje plaća, ne uviđajući, da je to prvo naše poduzeće, narodno poduzeće i da treba povesti borbu za povećanje produkcije, poboljšanje same kvalitete, a time će se povećati plata radnika i namještenika.«¹¹⁶

Iz toga se odlomka vidi da je i sam delegat svodio djelatnost povjerenika na one zadatke koji su bili namijenjeni sindikatu, a da istodobno nije uopće spomenuo šta je s ostalim zadacima. U zakonu, a to je i bio razlog velike polemike, dano je posebno mjesto dužnosti kontrole proizvodnje, pri čemu se, dakako, imao prije svega na umu privatni sektor. O svemu tome se na Kongresu uopće nije govorilo.

Međutim, ono što se ponavlja u svim izvještajima, dakako tamo gdje se o tome uopće izvještavalo, upozorenje je da radnički povjerenici ne poznaju svoje zadatke. O njima je bilo govora na Prvoj godišnjoj skupštini MSV Slavonski Brod, gdje je rečeno da »radnički povjerenici nisu shvatili svoje dužnosti te bi trebali (sindikati, pr. Z. R.) održati tečajeve na kojima bi se upoznali sa svojim pravima i dužnostima.«¹¹⁷

¹¹⁵ AIHRPH, VSSH, Izvještaj JSRNJ za Hrvatsku, 21. IX 1946.

¹¹⁶ AIHRPH, VSSH, Materijali 1. kongresa JSRN Hrvatske, 26—28. V 1946.

¹¹⁷ AIHRPH, VSSH, Zapisnik 1. godišnje skupštine MSV Slavonski Brod, 7. VIII 1946.

I partijskom linijom išli su izvještaji o djelatnosti povjerenika. Okružni komitet KPH Bjelovar već je na početku svibnja izvijestio CK KPH da većina povjerenika nije shvatila svoju dužnost i da nisu aktivni u onom smislu radi kojeg su izabrani. Posebno je loše ocijenjeno stanje u organima narodnih odbora i industrijskim poduzećima.¹¹⁸

Zemaljski odbor JSRNJ za Hrvatsku, u izvještaju Glavnom odboru od 15. srpnja, bio je prisiljen priznati da nakon četiri mjeseca od izbora nema gotovo nikakve evidencije nad radom radničkih povjerenika. Odlučeno je da se njima posveti više pažnje i da se na to upozore sindikalne organizacije za koje je rečeno kako bi trebalo da u svojim izvještajima određeni prostor izdvoje za radničke povjerenike.¹¹⁹

Negativnim ocjenama njihove djelatnosti pridružio se i tajnik Saveznog sekretarijata tekstilaca Miroslav Pintar. Na sjednici tajnika saveznih tajništava, održanoj 3. rujna 1946. godine, istakao je da bi trebalo više voditi računa o radničkim povjerenicima, jer da su u više slučajeva zakazali.¹²⁰

Isto je tako na plenumu MSV Osijek u diskusiji, manje-više usputno, prilikom analize stanja u nekoj tvornici, rečeno da je rad radničkih povjerenika veoma slab. Uzrok takvom nezadovoljavajućem stanju nađen je u njihovom nepoznavanju svojih dužnosti i prava. Na plenumu, kojem je prisustvovao i član Zemaljskog odbora Bogdan Jadrešin, spomenuta je važnost suradnje povjerenika s Inspekcijom rada i sindikatom u pitanjima higijensko-tehničkih uvjeta i zaštite rada.¹²¹ Iz onoga što je rečeno, a rekli bismo još više iz onoga što nije, vidljivo je prilično reduciranje široke uloge povjerenika i mogućnosti njihova utjecaja na proizvodnju. I član Centralne uprave sindikata industrije ishrane spomenuo je nedovoljnu suradnju sindikata i radničkih povjerenika, te njihovo nepoznavanje zakona i duha vremena.¹²²

Slična situacija bila je i u Karlovcu. U svom izvještaju iz rujna MSV Karlovac negativno je ocijenio rad povjerenika.

»Oni se ne osjećaju obaveznim i odgovornim za svoj rad kao zakoniti predstavnici radnika pred narodnom vlašću i upravom poduzeća.«¹²³

Zanimljiva je konstatacija MSV da su sindikalne organizacije učinile grešku time što su na sebe preuzimale njihove dužnosti.

No, može se reći da to što je sindikat preuzimao zadatke povjerenika nije bila greška, barem ne u onom smislu kako se navodi u izvještaju, već je to bila posljedica potpunije etatizacije sindikata.

I u Zadru se slabo osjećala aktivnost radničkih povjerenika. Mada su se pojedinci zalagali, njihov rad nailazio je na poteškoće, jer »[. . .] drugovima bit i uloga radničkih povjerenika nije dovoljno poznata.«¹²⁴

¹¹⁸ AIHRPH, CK SKH, Izvještaj OK KPH Bjelovar, 6. V 1946.

¹¹⁹ AIHRPH, VSSH, Izvještaj ZO JSRNJ za Hrvatsku, 15. VII 1946.

¹²⁰ AIHRPH, VSSH, Zapisnik sjednice tajnika saveznih tajništava, 3. IX 1946.

¹²¹ AIHRPH, VSSH, Zapisnik plenuma MSV Osijek, 3. IX 1946.

¹²² Isto.

¹²³ AIHRPH, VSSH, Izvještaj MSV Karlovac, 14. IX 1946.

¹²⁴ AIHRPH, VSSH, Izvještaj MSV Zadar rujna 1946.

Međutim, bez obzira na inzistiranje da se uzrok problema pronađe u nepoznavanju odredbi zakona, i u narednom izvještaju istog vijeća konstatira se da većina radničkih povjerenika radi vrlo loše te da je to pitanje koje »stoji najlošije«.¹²⁵

Ukidanje radničkih povjerenika

Gotovo potpuno preuzimanje svih zaposlenih pod okrilje sindikata, njegova »sveobuhvatna« uloga i transmissionost u odnosu na Partiju, kao glavnog artikulatora svih društvenih i državnih interesa, uskoro je učinilo ionako nefunkcionalne radničke povjerenike suvišnim. Osuđeni na okvire poduzeća, podložni, uglavnom, kontroli partijske discipline, ako su bili članovi KP (ako nisu, pripadali su djelokrugu sindikata kao njezinog glasnogovornika), povjerenici nisu ni izdaleka opravdali dane im kontrolne misije u proizvodnji. Očito se iznuđena radikalnost u donošenju revolucionarnih mjera nije u konkretnim okolnostima mogla, a čini se, ni smjela potvrditi. No, glavni razlog njihova skorog ukidanja ipak treba tražiti u planiranoj nacionalizaciji kojom se privatni sektor ukidao na svim onim područjima gdje je imao jači utjecaj na gospodarstvo Jugoslavije.

Nacionalizacija se pripremala provesti potkraj 1946. godine, ali je već 9. listopada održana sjednica Sekretarijata GO JSRNJ na kojoj je bilo riječi o daljnjoj sudbini povjerenika.¹²⁶ Neposredni povod bila je informacija da je Zemaljski odbor Hrvatske već poslao okružnicu u vezi s izborima radničkih povjerenika pa je zato trebalo požuriti s novim instrukcijama koje su, očito, bile već u pripremi. Nakon te uvodne informacije član Sekretarijata Savo Medan konstatirao je: »[. . .] da su radnički poverenici odigrali svoju ulogu i da danas, uglavnom, funkciju koja je bila njima namenjena obavljaju sindikalne organizacije«.¹²⁷

Na toj osnovi prihvaćen je zaključak:

»Da se organizacijama da sugestija da se ne sprovedu izbori za radničke poverenike, a da će se po tom pitanju naknadno, u suradnji sa organima vlasti, doneti odluka. Što se tiče Zakona o radničkim poverenicima konkretan predlog njegovoj likvidaciji doneće se na idućem Plenumu Glavnog odbora što će biti jedna od tačaka dnevnog reda.«¹²⁸

Dakako, jasno je da se ti potezi nisu vukli bez znanja i koordinacije s partijskim rukovodstvom. Tako je, 18. listopada, GO JSRNJ okružnicom obavijestio zemaljske odbore i centralne uprave da se radnički povjerenici više ne aktiviraju, a da sindikalne organizacije postupno preuzmu njihove dužnosti dok se ne donese odluka o njihovoj likvidaciji.¹²⁹ U

¹²⁵ AIHRPH, VSSH, Izvještaj MSV Zadar, studeni 1946.

¹²⁶ AJ, SSJ-117/26—90, Zapisnik Sekretarijata GO JSRNJ, 9. X 1946.

¹²⁷ Isto.

¹²⁸ Isto.

¹²⁹ Vojislav Čirković, Jedinstveni sindikati Jugoslavije i njihova uloga u periodu obnove (1944—1946), *Istorija XX veka*, XIV—XV, Beograd (337—339), 368.

skladu s tim, već je za nešto više od 40 dana provedena nacionalizacija, koja je obuhvatila najvažnije gospodarske grane i sva veća poduzeća. Može se zaključiti da je priprema nacionalizacije bila onaj presudan element koji je doveo do ukidanja radničkih povjerenika. Ipak, konačno ukidanje instituta radničkih povjerenika povezano je sa prihvaćanjem Zakona o inspekciji rada 13. prosinca 1946. godine.¹³⁰

Njihova nadležnost prešla je u kompetencije organa Inspekcije rada, a dijelom i u nadležnost radničkih inspektora, koji su Zakonom o inspekciji rada bili ustanovljeni kao pomoćni organi tih inspekcija.

Međutim, koliko god značajno sužavanje privatnog sektora predstavlja granicu nakon čijeg prelaska se institut radničkih povjerenika pokazao potpuno suvišnim, cjelovito sagledavanje dostupnih dokumenata upućuje na postavljanje ovih teza:

1. uvođenje radničkih povjerenika bilo je u skladu s tradicijom radničkog pokreta i njegovim izbornim pozicijama,
2. proširenje njihovih dužnosti bilo je izraz radikalnorevolucionarnog pristupa,

3. praksa se pokazala kao korektiv radikalizma, čime se pokazala opravdanost upozorenja da u konkretnim povijesnim okolnostima nema uvjeta za tako široka ovlaštenja radničkih povjerenika zbog:

a) mogućnosti spora između vlasnika poduzeća i povjerenika, što bi opterećivalo ionako nedovoljnu proizvodnju najosnovnijih potrepština. Osim toga, interes poduzeća nije smio biti zanemaren, zbog interesa u njemu zaposlenih radnika. Posredno možemo zaključiti da su teze A. Hebranga i onih pojedinaca koji su ga podržavali, a riječ je o pripadnicima drugih stranaka, prešutno priznate te da su uskoro nakon izbora radnički povjerenici prepušteni sami sebi,

b) direktivno širenje radničkih prava u uvjetima relativne nezainteresiranosti radnika, njihove vrlo niske kvalifikacijske strukture i slabe sindikalne tradicije, nije pogodovalo realizaciji pruženih im mogućnosti.

Neprestano upozoravanje da povjerenici ne uspijevaju u svojim zadacima zbog neznanja, nepoznavanja zakonskih odredbi, tek su površni pokušaji pronalaženja uzroka njihove neaktivnosti. Pravi razlog krio se velikim dijelom u nemogućnosti da radnici i njihovi predstavnici prate brzinu promjena u društvu koje je nametala Komunistička partija. Dakako, razlozi nisu bili samo u stupnju obrazovanja, već u mnogim elementima koji su činili strukturu društva u konkretnim okolnostima jugoslavenskog društva 1945. i 1946. godine.

Interesantno je da unatoč zaključku Sekretarijata IO GO JSRNJ, na 4. plenumu Glavnog odbora JSRNJ, nije bilo riječi o radničkim povjerenicima. Ne samo da se nije raspravljalo o sudbini zakona već se uopće nije učinila analiza njihove djelatnosti.¹³¹ Primjetna je velika diskrepancija između silne energije koja je uložena u uvođenje radničkih povjerenika u

¹³⁰ *Službeni list FNRJ*, 100, 13. XII 1946.

¹³¹ Odluke Četvrtog plenuma Centralnog odbora Jedinstvenih sindikata, Beograd, 1946.

proizvodnju i, samo godinu dana nakon toga, prešućivanja njihovih dostignuća ili promašaja. Isto tako, na Prvom kongresu JSRNJ, u izvještaju o proteklom razdoblju, radnički povjerenici spomenuti su tek uzgred.¹³² To samo potvrđuje našu tvrdnju da su povjerenici nakon uvođenja zapravo zaboravljeni.

Zaključak

Radnički povjerenici bili su institucija kratkog daha. Uvedeni su neposredno nakon oslobođenja zemlje s dužnostima što su se uvelike razlikovale od onih koje su imali povjerenici u prijeratnoj Jugoslaviji. Proširenje kompetencija bila je posljedica ambicioznih planova Komunističke partije koja je pomoću tih radničkih predstavnika nastojala širiti svoj utjecaj u proizvodnoj sferi. Najvažnija je bila težnja da se onemogućí privatni sektor koji je, u skladu s ideologijom vladajuće stranke, bio optuživan za unošenje anarhije u proizvodnju. Zapravo se potpunom kontrolom cjelokupne proizvodnje nastojala osigurati potpuna nadmoć Komunističke partije.

Dakako, ne treba zaboraviti da je vrlo važan motiv uvođenja upravo nastavak tradicionalne uloge radničkih povjerenika koja ima svoje korijene u razdoblju samih početaka Jugoslavije.

Međutim, proširenje kompetencija na područja kontrole proizvodnje i politike zapošljavanja, koja su ulazila u djelokrug vodstva poduzeća, dovelo je do sporova u najvišem rukovodstvu KPJ.

Bez obzira na to što je prevladala radikalna struja, može se reći da je uskoro taj radikalizam iskazan u zakonskim odredbama bio korigiran situacijom u kojoj je najvažnije bilo kako prehraniti i opskrbiti stanovništvo najosnovnijim potrepštinama. Zato su radnički povjerenici partijskom i sindikalnom neaktivnošću bili pasivizirani i obavljali su samo one zadatke koji su mogli biti u funkciji povećanja produktivnosti i proizvodnje, što je, uostalom, bio zadatak i sindikata. U takvim okolnostima provedena je nacionalizacija i time ukinut osnovni razlog njihova uvođenja. Nakon toga više se nije mogla braniti institucija povjerenika, koji ionako nisu opravdali svoje postojanje.

Na kraju bi trebalo odgovoriti na pitanje postavljeno u naslovu. Jesu li povjerenici bili kontrolori privatnog sektora i produžena ruka Komunističke partije i države, ili su bili postavljeni radi zaštite radničkih prava i dosljednog provođenja radničkog zakonodavstva? Na oba pitanja može se odgovoriti potvrdno, kada se govori o namjerama zakonodavca, ali istodobno i negativno, kada je riječ o njihovoj stvarnoj djelatnosti. Prvobitna uloga radničkih povjerenika na liniji njihovih tradicionalnih zadataka proširena je dužnošću koja je trebalo da postane osnovna — kontrola privatnog sektora. Upravo je ta diskutabilna dužnost prilikom njezine realizacije bila determinirana od vlasti ali i privatnog sektora izbje-

¹³² Prvi kongres Jedinštenih sindikata Jugoslavije; Izvještaj, referati, odluke, 24—28. X 1948.

gavanjem sukoba koji bi mogao utjecati na normalno odvijanje proizvodnje. Pokazalo se da ni povjerenici ni sindikat nisu mogli realizirati ideje o kontroli privatnika, s obzirom na njihovu potpunu usmjerenost prema produktivističkoj ulozi. Mobilizacija radnika na povećanju produkcije bila je nametnuta kao primarni cilj njihove djelatnosti. U tom pravcu bile su usmjeravane sve aktivnosti koje je sindikat u odnosu na povjerenike, ipak, uspješnije obavljao. Međutim, mnogobrojne dileme, koje su poticali pokušaji realizacije odredbi Zakona o radničkim povjerenicima, uklonila je nacionalizacija provedena 5. prosinca 1946. godine, koja je dovela i do njihova ukidanja.